

Б. РОМАНЕНЧУК

УКРАЇНСЬКЕ
ПИСЬМЕН-
СТВО

НАРОДНЯ БІБЛІОТЕКА Ч. 34.

Богдан Романенчук

УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

Популярний нарис для молоді й самоосвіти

Ч. I.

(До Котляревського)

КРАКІВ

1 9 4 1

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Накладом »Українського Видавництва«, Краків,
Райхштрассе ч. 34, II.

Друк.: »Нова Друкарня Денникова« під комі-
сарською управою, Краків, вул. Ожешкової 7.

Verlag: „Ukrainischer Verlag“, G.m.b.H. Krakau,
Reichsstrasse 34/II.

Druck: „Neue Zeitungsdruckerei“, Kommissarische
Verwaltung, Krakau, Orzeszkowagasse 7.

ПЕРЕДМОВА

Кожний свідомий громадянин повинен знати культуру свого народу. Культура народу, це все його духове надбання в ході віків. Одною з ділянок духового надбання, отже одною з ділянок культури є письменство. Хто не знає рідного письменства, той не знає докладно рідної культури. Не можна обмежуватись тільки до пізнання історії й нехтувати рідне письменство. Дуже часто письменство є дзеркалом душі цього народу, його т. ск. національної психіки. А вже коли йде про українське письменство, то воно дає вірний образ духового життя українського народу. Воно дає нам пізнати як жив український нарід впродовж багатьох віків, якими ідеями живився, що його хвилювало, до чого змагав, за що боровся і т. п. Отимто пізнати рідне письменство — це значить пізнати історію його духового розвитку.

А що ми знаємо про наше письменство? Знаємо здебільша Шевченка, Франка, та ще декількох письменників. Але про інших наших поетів і письменників, що були й великими громадськими діячами та борцями за кращу долю нашого народу, то ми не багато можемо сказати.

Правда, не завжди ми самі винні в тому, що не знаємо нашого письменства. Багато вини в обставинах, серед яких нам доводилось жити. А одною з важніших, одною з найперших причин і перешкод, що наш нарід, особливо наше селянство, не міг дійти своєчасно до повної національної свідомости, була довговікова неволя. Нас кормили часто всяким хламом; це були різні чужі нам, а то й ворожі книжки, видання, брошури, газети тощо. Друковане слово, як наймогутніша зброя в національному освідомленню находилося під наглядом наших ворогів, в їхніх руках. Внаслідок того затроювався повільно здоровий національний організм і витворювалася така суматоха, що сини того самого народу вирікалися не раз і своєї віри й національності.

Це очевидно не могло впливати корисно на кристалізацію світогляду нашого народу. Навпаки, воно вело до того, що нарід ставав темною безвільною масою, яка не розуміла, не знала хто вона й що вона.

Іншою важною причиною занепаду національної свідомости були школи. В школах на Холмщині, Підляшші, Посянні та Лемківщині зовсім не було навчання української історії, письменства й української мови. І книжок таких не було, з яких сільська молодь могла б довідатись чогось про себе, бо таких книжок вороги до неї не допускали. Вони боялись, що нарід, пізнавши себе, захоче жити окремим життям.

На цих наших українських землях велась політика винародовлення нашого на-

роду. Всі змагання йшли на те, щоб не допустити до рук українського села будьякого українського слова і в цей спосіб відірвати його від матірнього пня. Тож нічого дивного, що старші громадяни й наша молодь небагато знає про рідне письменство.

Знаючи добре ці обставини, зокрема, розуміючи вагу доцільного національного освідчення нашого села, ми рішили дати в руки широким кругам нашого селянства, особливо нашій сільській молоді, книжечку про українську літературу. В цей спосіб ми хочемо заповнити цю прогалину, яка повстала в нашому національному житті внаслідок незалежних від нас причин. Усі знаємо, що нема тривкої будівлі без сильних основ-фундаментів, тимто й не може зватися свідомим громадянином той, що не знає рідного, українського письменства.

Ця книжечка, призначена в першу чергу для нашої сільської молоді, стане теж у пригоді й буде добрим помічником нашим учителям, на яких головню лежить обовязок виховувати національно свідому українську молодь.

Думаємо, що ця книжечка стане підручником кожного молодого українського селянина, і покаже йому дорогу до пізнання себе, своїх батьків, дідів, — нашого великого національного культурного надбання.

Ю л і я н Т а р н о в и ч

1. ЩО ТАКЕ ЛІТЕРАТУРА.

Якщо ви любите читати, то ви напевно не раз уже зустрічалися з літературними творами, де що може й читали або так від когось чули про літературу. Але навряд, чи ви колинебудь застановлялися над тим, що воно таке ота література, як вона повстала, хто її творить, яка наша література, відколи вона існує, та нащо вона нам потрібна. Воно може й не диво, що ви цього всього не знаєте. Кожний із вас мав певно стільки своїх справ, турбот, звязаних із щоденним життям, що й не в голові вам була якась там література. А надто, як не було відповідної нагоди, щоб познайомитись із нею. Але література — це така річ, що з нею конечно треба познайомитись. Кожній свідомий українець повинен знати свою рідну літературу, таксамо, як повинен знати рідну історію, географію і все те, що відноситься до української землі, до українського народу. Хто не знає рідної літератури той наче б не одно око сліпий. А хто не знає рідної історії та географії той на обоє очей сліпий. А хіба ж це добре бути сліпим, темним? Чи хотів би хто з вас бути справді сліпий? Напевно, що ні, бо й яке ж то життя сліпому; вже краще, як то кажуть

„з моста та в воду”. Не бачити всього того, що навколо нас, не бачити що діється на світі, не бачити Божого світа, це дуже страшна кара, це жах. А проте багато є ще таких сліпих і темних, які не знають, хто вони, чиї, звідки, пощо живуть і т. п. Це ті, що не знають нічого про себе, не знають, що вони українці, не знають української історії ані української літератури. Правда, є багато таких, що вже щось знають, щось чули про це та про те, але їхнє знання ще дуже мале. Не знають вони ще всього того, що повинні знати, що мусять знати, якщо вони мають бути свідомі сини великого українського народу. Саме тому треба кожному українцеві знати також і українську літературу.

Та що ж воно таке ота література?

А от усе те, що люди написали: про цілий світ, про краї, народи, держави, про сонце, місяць і зорі, про рослини, тварини, про людину, про хвороби, про лікування, про господарство, про політику — взагалі все, все, що тільки люди написали. Все це разом називається література. По-вченому кажеться що література — це всі ті писані твори, в яких люди виявили силу свого духа, отже є це все людське духове надбання, що залишилось на письмі.

Але це дуже широке розуміння літератури. Сьогодні, як говоримо про літературу, то маємо на думці тільки т. зв. гарну літературу, тобто всякі поезії, поеми, повісті, оповідання, новелі, драми, комедії й інші подібні твори, які різняться від

усього іншого написаного, тобто від літератури в широкому розумінні, тим, що мають силу впливати на нашу душу, на наші почування, тим, що промовляють до нашого серця, а не як інші, скажім, наукові писання — до нашого розуму.

Якщо так, що гарна література, або нашим словом — гарне письменство промовляє до нашого серця, до нашої душі, то не тяжко вже збагнути, яке воно може мати і має для народу значіння.

2. ЗНАЧІННЯ ПИСЬМЕНСТВА ДЛЯ НАРОДУ.

Як відомо, кожний нарід має своє письменство, кожний нарід дбає про своє письменство і кожний нарід хоче, щоб його письменство не тільки високо розвинулось і дорівняло письменству інших народів, але й хоче, щоб письменство дало народові якусь користь.

А яку ж користь може дати письменство народові? От власне тут і головна справа. Ми вже сказали вище, що письменство промовляє до нашої душі, до нашого серця. І власне через це є воно тим найціннішим засобом, яким можна поєднувати людські душі, а в даному разі, душі синів одного народу. Ми могли б сказати, що письменство є ніби таким мостом від людини-поета до людини-читача. Як міст на ріці лучить оба береги ріки, так письменство лучить, поєднює людські душі. А вже як поетові вдасться вдертися до людської душі, то

вже він зробить із нею, що він захоче. Він її так настроїть, так на неї вплине, що людина йтиме за поетом, куди б він її не повів. Але особливий вплив має письменство на нашу волю. Поетичний твір, але очевидно добрий поетичний твір, має таку силу, що може нашу волю, наші думки, наші бажання скермовувати в такому напрямі, в якому хоче поет чи письменник. А це робить поет усяко. Він нам змалює й поставить перед очі такі образи — гарні, або погані — він завоює нашу уяву до тої міри, що ми як сліпі йдемо за ним. А ще до того поет уміє збуджувати всякі настрої й почування в нашій душі і вміє так їх наставити що ми хоч-не-хоч мусимо і почувати так, як він хоче і думати, як він хоче, і навіть робити, як він хоче. Ми в усьому йдемо за ним і слухаємо його, а самі навіть не здаємо собі справи з того, що так діється. От пригадайте якийсь твір, що його ви читали. Може Шевченкові „Гайдамаки” пригадуєте. Як ви відносились до того жида, що так каверзує нещасним наймитом Яремою? А Яремі ви хіба не співчували? Хіба ви, читаючи цю поему не затискали п'ястуків, готові хочби зараз кинутись на того жида, чи на інших там поляків-шляхтичів, що знущалися над нашим народом? Хіба в вашім серці не палала жадоба пімститись за кривди заподіяні нашому народові польськими гнобителями? Напевно так було. Якщо в ваших грудях беться українське серце, то в ньому напевно були такі самі почування, що й у того Яреми, чи в тих

гайдамаків що карали гнобителів. А якщо в вас є вже такі почування, то ви також хотіли того самого, чого хотів Ярема й чого хотіли гайдамаки. А як так, то Шевченків твір зробив те, що мав зробити.

Так отаку силу має поет чи письменник, таку силу має поетичний твір.

І це давно вже зміркували великі народні діячі. Вони зміркували, що письменство має силу кермувати не тільки поодинокими людьми, але й цілим народом. Відтоді вони й запрягли письменство до служби народові. В справі виховання народу, в справі переродження національної душі, в справі збудження національної свідомости — письменство грає дуже велику роль. Ви напевно знаєте, що на творах письменства виховуються цілі покоління, все одно, в доброму чи лихому напрямі. Досить, як згадаємо хоч би нашого Шевченка. От власне минулого року сповнилося якраз сто років, як Шевченко випустив між люди першу свою книжку віршів п. н. „Кобзар”. — Як ви читаете потрохи нашої історії, — то напевно знаєте, яка тоді була темнота серед нашого народу. Ввесь наш нарід карався в тяжкій неволі панщини й кріпацтва. Про школу, про освіту, про національну свідомість нашого народу тоді не було що й думати. Але от Шевченко відозвався до тих нещасних людей своїм простеньким, але до глибини душі зворушливим словом. Від цього слова наш поневолений нарід почав прокидатись, почав будитись із сну. Шевченко кликав його, кидав йому до ду-

ші такі чарівні слова, створював перед ним такі чудові образи славного минулого, що нарід почав інакше думати. А коли Шевченко побачив, що поневолений нарід пробудився, він кинув йому наказ:

Вставайте, кайдани порвіте
І вражою, злою кровю
Волю окропіте.

І от диво. Шевченкові слова мали таку міць, мали такий вплив на весь український нарід, що цей нарід не міг йому не коритися, не міг його не слухати. Він мусів виконати його наказ. І коли прийшла відповідна пора, нарід рвав кайдани й добував собі волю та кращу долю. І вже відтоді ніколи не заспав, уже ніколи не запав у такий стан, у якому був передтим, хоч часи були ще й гірші. Отак за сто років Шевченкові твори виховали кілька поколінь, переродили душу нашого народу, додали йому багато сили й відваги до дальшої боротьби за своє майбутнє. А чого не зробили Шевченкові твори, то робили і роблять ще й нині Франкові твори а надусе твори Лесі Українки. Вони вливали в душу завзяття, дали йому впертість у змаганнях за свободу, дали йому силу душі й тіла витривати в боротьбі за краще життя. І тепер цей змаг до незалежності, до сили й потуги українського народу такий сильний, що зломити його не змогли найлізтіші, найжорстокіші знуцання наших відвічних ворогів. Про це кожний знає, хто жив під Польщею.

Але як хочете бачити приклад лихого

впливу письменства на нарід, то подивіться на сусідів. А вони виховані на творах свого письменника Сенкевіча. Його твори щепили полякам шовінізм, жорстокість, зарозумілість, манію великості або т. зв. манію „моцарствовосці”. Під впливом таких творів польських письменників, як Сенкевіч, поляки уроїли собі, що вони мають панувати „од моржа до моржа” і ніхто їм цієї думки не міг вибити з голови.

Ще багато доказів можемо дати на те, що література виховує нарід. Досить вказати на німців, на англійців. Вони також виховувались на творах своїх великих поетів і письменників, які вказували їм шлях, до сили й потуги.

Це нам показує, яке значіння має письменство для народу, а зокрема українське письменство для українського народу. Коли б у нас було більше Шевченків, Франків, Лесь Українок, наша доля була б інша, та на жаль, у нас було багато таких поетів і письменників, що не знали, яка в них сила, не знали яке їх завдання, не знали яку їм Бог призначив ролю. І вони нічого нашого народу не навчили, вони не використали своєї сили й не старалися виховувати свого народу. Деякі з них навчили тільки плакати, зідхати і більш нічого. Користи з них ніякої не було. І такі письменники скоро забулися, але такі, що давали щось народові, такі, що показували йому дорогу, якою треба йти, такі, що закликали, що заохочували нарід до боротьби за свої права, такі письменники і їхні твори ніколи не забу-

ваються. Вони вічно живуть між нами, вони роблять із народу каменярів, що завзято лупають свою скелю неволі. Ті поети й письменники, що стараються своїми творами виховати духа народу, що рабів перетворюють у бійців, героїв, вояків — ті письменники й поети мають для народу величезне значіння. Особливо величезне значіння мають такі письменники тепер, бо перед нами сьогодні дуже великі завдання, дуже велика роль. Виховати нашу націю в націоналістичному дусі. Націоналізм, націоналістичний світогляд дає народові таку зброю в руки, з якою нарід ніколи не згине, але піде до кращого майбутнього.

3. ПЕРЕКЛАДНЕ ПИСЬМЕНСТВО.

Багатьом з вас напевно здається, що наше письменство починається недавно, може від Котляревського, може трохи скорше, а що було перед тим — невідомо. Та щоб ви не думали, що воно справді так, то ми подивимось геть узад, подивимось, що було за козацьких часів, за княжих... Не треба думати, що в давні часи не було в нас письменства. Це може так тільки здається, бо... давне наше письменство трохи інакше, як сьогоднішнє. Не було тоді щоправда таких псвістей, оповідань, драм, як тепер, але все ж таки письменники й поети були, отже були й літературні твори, нераз навіть дуже гарні. Якось так уже воно є, що навіть освічені люди дуже

мало знають наше давнє письменство. А коли деякі знають із школи, то знають його так, що вже краще не знати. Чи тому, що воно дуже далеке від нас, чи тому, що воно не таке, як сьогоднішнє, чи може тому, що мова його інша трохи, не така, як сьогодні, чи може були ще якісь причини, досить, що багато навіть освічених людей якось не долюблює давнього нашого письменства. Але це несправедливо, бо наше давнє письменство таки цікаве й гарне. Треба тільки відноситись до нього, як до свого, рідного, а не як до чужого. Треба його добре пізнати, а не так п'яте через десяте, як це дуже часто в нас буває. Приглянувшись добре нашому давньому письменству, ви напевно переконаєтесь, що воно справді гарне й цінне.

Де ж початок нашого письменства?

В дуже далекій, давнині. Ще як починалась наша держава, як повстав Київ, як жив Володимир Великий. Наше письменство починається саме тоді, як Володимир Великий завів християнство на українських землях. Перед християнством письменства не було. Та як же ж воно могло бути, коли наші предки не вміли тоді писати. Не знали ще письма. Правда, мали якісь там знаки т. зв. »черти й різи«, але це не було письмо. Це були собі такі якісь знаки, якими ще й сьогодні послуговуються в нас у горах, у полонинах, коли значать собі якісь рахунки, нпр. кілька в огарі овець і т. п. Зрозуміло, що цих знаків для пись-

ма замало, та й нікуди вони не годяться, щоб ними писати книжки.

Але як прийшло в Україну християнство, разом із ним прийшло також письмо. Це письмо мали наші недалекі сусіди болгари. А в них це письмо зявилося вже яких сто років скорше, як прийшло до нас. Оце були собі два брати греки — Кирило й Методій, що дуже любили словян. Вони й придумали для своїх сусідів болгарів письмо — і переклали на болгарську мову

Початкові букви з рукописів княжої доби.

деякі церковні книги з грецької мови. От вони й переклали на болгарську мову св. Письмо, деякі богослужбні книги, та й деякі твори визначних грецьких проповідників. Болгарська ж мова була тоді така, як оце в наших церковних книгах, яку наш нарід міг краще розуміти, як нпр. грецьку або латинську. І от, як прийняв Володимир Великий християнство, то треба ж було зараз книжок, з яких правиться богослужбу. Тоді й почали духовні люди переписувати церковні книги тим письмом,

що його видумали Кирило й Methodій і що його вживали вже болгари. Трохи згодом почали в нас уже не тільки переписувати болгарські книги, але й перекладати з грецької мови. І так появилися в нас перші книжки. Було їх дуже мало, бо переписати книжку не дуже то легко. Та й часу було треба. Але все ж найпотрібніші книжки такі були, бо інакше б не було з чого в церкві відправляти. Може запитаєте, які то були книги? А от такі, як ви

Ініціали (початкові букви) з давніх рукописів.

бачите, ще й сьогодні в церкві. Св. Письмо, тобто Євангелії, Апостоли, Псалтирі і ін. книжки потрібні до богослужби. Особливо Псалтирі були дуже почитні, бо вони були зрозумілі для простих людей. От нпр. Псалтиря була в нас геть аж до 19 стол. шкільним підручником. Кілько то клопоту мали з нею діти початкової школи, кілько то діти наїлися »серезової каші« від своїх дяків - учителів за ту Псалтирю. А Шевченка хіба не били дяки за Псалтирю? Через те Шевченко, як йому вже надоїла ця наука

в дяків, вибив раз одного дяка та й утік від нього.

Але в давнину наші предки такі любили цю Псалтирю, бо з неї добре було ворожити. От нпр. щось комусь приснилося, хтось мав робити якусь труднішу ро-

Так писали наші предки (Сторінка „Остромирової Євангелії” з XII ст.).

боту або що, то й відкривав Псалтирю денебудь, читав псалму на тій сторінці та й відгадував із змісту, чого йому там було треба. Від цього Псалтиря почала називатись **гадательна**, бо під кожною псалмою була замітка, що в яких справах вона »гадає«, радить.

А були ще т. зв. **Минеї**, тобто збір служб на цілий рік. Такі Минеї були дуже поетичні, бо в них були церковні спізи, які наш нарід дуже любив, переймав їх і знав напам'ять. Дальше був ще т. зв. Пролог, де містилися коротенькі життєписи святих мучеників на кожний день.

Окрім цих книг були ще твори Отців Церкви, отже різні збірники поучень, проповідей та викладів. Найкращі твори написали такі Отці Церкви, як Іван Золотустий, Василій Великий, Григорій Богослов і ін.

Але й це ще не все. В давній Україні перекладали з грецької мови ще й історичні твори, географні, природничі. Кому хотілося знати щось з географії, той читав книжку, що називалася **Християнська Топографія**. Її написав один подорожник-купець, що називався Козьма Індикоплов. Він писав між іншим, що земля подібна до Ноевого корабля, а сонце заходить за кам'яну гору, зор'ями кермують янголи і т. ін.

Ті знову ж, що хотіли знати щось про створення світу, читали книжку, що називалася **Шестоднев**. А хто хотів історії, той читав т. зв. **Хроніки**, в яких оповідалося про історію людства від самого початку, тобто від створення світу. Таких Хронік було багато, але в Україні знали лише кілька, одну з них написав Іван Малала, другу Юрій Грішник, а третю Кость Манассія.

Але й для тих, що не цікавилися істо-

рією, чи географією було що читати. От візьмім т. зв. **апокрифи**. Та це була дуже цікава лектура для наших предків. Апокрифи, то це були такі більші й менші оповідання-перекази на біблійні теми. В них розказувалося про такі речі й події, яких не було занотовано в св. Письмі. В Україні були всякі апокрифи, про створення світу, про Соломонові суди, про **Ходження Богородиці** по муках (тобто по пеклі) і ін. От уривок цього апокрифу.

Ходження Богородиці по муках.

Бачила свята Богородиця на півночі пущу, велику глибину, з обох боків ледяні стіни, а зверху заціплені лютим морозом, на яких триста сяжнів у глибину морозу. Там зима якої не зогріти, темнота, якої не освітити. Бачила свята Богородиця там під льодом велику силу мужів і жінок, заціпенілих від морозу, як лід, котрі голі сиділи на дні, від них виходили морозні іскри й безупинний крик: ох, ох, ох нам грішним! Біда нам, біда! Оце є грішники, немилосердні багачі: відпихали бідних від своїх воріт і померзали сироти й бідаки перед їх воротами. Тому так мучаться. Мірошники мучаться так, що вони опутані вгорі ногами, величезне каміння, як млинове колесо, їм до шиї попривязуване, і вогонь під ними чорти мішками роздмухують. Золотарі й лихварі ні руками ні ногами не можуть рушити, бо приковані до залізних кладів золотими ланцюгами. Одні

Чорти вогонь під ними мішками роздмухують, інші варять золото і срібло й наливають їм кипяче в уста. Злодії повішані срібним й золотими ланцюгами за шию, а обмовці гаками за язика. А вогонь під ними чорти мішками роздмухують. Бачила свята Богородиця велику силу чоловіків, як лежали на вогні, а чорти під ними палять, а інші чорти землю з вогнем у рот пхають і каміння гаряче. І крик від них дуже великий: ох, ох, ох, нам марним, грішним. Ці чоловіки, орачі землі, борозни або межі заорювали, крали чуже насіння та плід, тому так мучаться. Ковалі мучаться в огневих печерах за те, що крали чуже залізо. Чорти під ними вогонь роздмухують, а інші чорти гаряче залізо у рот вбивають, а інші вуха вертять гарячими рожнами, а інші тіло їм щипають вогненними кліщами, а інші молотами бють безустанно. Крик їх великий: горе, горе нам грішним. Грішні ткачі вогненними кайданами прикуті до стовпів, а чорти їм роти й уста роздирають і в рот їм клубки пхають і нитки їм з очей падають, і одіж на них безустанно горить. Грішні кравці, чоловіки й жінки на вогні паляться немилосердно, а чорти їм залізо, цвяхи з вогнем у рот і в очі бють і одіж на них безупинно горить, тіло їх смажить немилосердно.

Кушнірі, шевці й римарі, чоловіки й жінки на вогні немилосердно паляться, а чорти їм уста розгрівають, і в уста вовну й кору з вогнем пхають, іншим на очі золу кипячу ллють, кігтями залізними роз-

іпалівши, тіло їм рвуть, цвяхи гострі з вогнем в очі, в уста бють. Ті, що крадуть сіль, чоловіки й жінки на вогні лежать, а чорти у рот сіль з вогнем, ропу кипячу ллють, в ніздря й на очі ллють.

Ті, що крадуть бджоли та пташки, чоловіки в огні стоять, а пташки їм тіло дзьобають, шершені, оси, комарі тіло їх кусають немилосердно:

Пяниці, обжори й убійники висять за ноги й за руки спутані, скуті вогненними кайданами: одні чорти вогонь роздмухують, а інші чорти смолу, сірку, золу смородливу, кипячу з вогнем ллють в уста й порох і каміння гаряче бють у писок з вогнем:

Бачила свята Богородиця озеро криваве, кров із вогнем клекотить і в цім озері велику силу мужів і жінок, що стояли по уста, по шию в цім озері кривавім і кров пили померших і їдь гадин. Це є судді немилосердні, що не поправді судили, кров чужу пили, бо не поправді суд судили, кровопійці, хабарники. Незчисленні лихварі мучаться в вогненнім озері, в яким золото та срібло ружє люто клекотить.

Та були в нашій давній літературі й повісті. Може не такі, як сьогоднішні, трохи йнакші, але дуже цікаві. Ці повісті прийшли до нас із Греції у перекладах, а до Греції прийшли з Далекого Сходу. Наші предки дуже любили читати ці повісті, бо в них було багато неймэвірного й немож-

ливого, якісь різні чуда-дива, що їх і ніколи не було на світі. Отака нпр. голо-сна повість, що називалася „**Олександрія**”. Оповідается в ній про македонського короля Олександра, який свого часу підбив, як то кажуть, пів світу під своє володіння. Його хоробрість і відвага були такі великі, що слава про нього ходила по цілому світі. І чого то тільки нема в цій повісті: якісь народи на два лікті й на два сяжні, люди, що мали шість рук і шість ніг та й собачі голови, величезні жінки вкриті щитиною і т. п. З усіми цими людьми Олександр воював і всіх їх переміг.

Окрім „Олександрії” наші предки зачитувалися ще в інших повістях, як нпр. **Про троянську війну, про якесь Індійське царство, Про премудрого Акіра, Про Девгенія Акрита, Про Варлаама й Йоасафа** і ін.

Всі ці твори, що ми про них дотепер говорили — це були твори перекладені з грецької мови. Але вони зараховуються до нашого письменства, бо в давнині так уже прийнялося, що кожний твір перекладений із чужої мови уважався за такий, що його написав наш письменник, тобто за оригінальний, як по-книжному називається. А треба знати, що перекладачі не перекладали твору з чужої мови отак докладно, дослівно, як нині, але трохи своїм. І бувало таке, що перекладач додавав трохи щось свого, дещо змінював, і надавав твору деяких українських позначок, щоб зробити твір ближчим українському читачеві. Нераз бувало й таке, що

лише думка, тема лишалася чужа, а все інше було роботою українського перекладача. Деякі читачі, читаючи такий твір, робили збоку якісь свої завваги, додавали пояснення, доповнювали. Потім інший переписувач, як переписував цю книгу наново, перелисував не лиш те, що колись було перекладене, але й усі ті помітки, завваги, доповнення й додатки, а також додавав щось від себе. А як такий переписувач та був випадково поет, то вже він не здержався, щоб трохи більше від себе не сказати, не додати. Отак і доповнювали наші переписувачі перекладені твори, тимто й такі твори, що їх переписали яких три-чотири рази, вже мало було подібні до першого. А як так, то чому б такі твори не мали належати до українського письменства, коли в них було багато українського?

4. ОРИГІНАЛЬНЕ ПИСЬМЕНСТВО.

Та все ж це письменство називається в історії нашої літератури **перекладним письменством** для відрізнення від т. званого **оригінального**, яке творили в цілості таки наші письменники, українські. Все це перекладне письменство мало для нашого народу неабияке значіння. Воно не тільки служилс справі поширювання християнства, але й було дуже помічне в поширюванні освіти в Україні, впливало на спосіб думання нашого народу, виховувало його в релігійному дусі, впоювало любов до християнської віри, викорінювало поган-

ство та й узагалі помагало розвиткові українського письменства.

Коли почалося в Україні оригінальне письменство — не можемо виразно означити, бо довго ще перекладали наші предки грецькі твори. Але водночас уже повставали оригінальні твори, яких автори пробували вже самостійно писати на взір грецьких чи інших письменників.

Насамперед наслідували наші давні письменники чужі твори. А що наше письменство повстало в тісному звязку із прийняттям і поширюванням християнства, то не дивно, що перше місце в оригінальному письменстві зайняли проповіді, яких метою було утвердити християнську віру серед українського народу. Оці проповіді писали наші письменники, переважно люди духовного стану, на взір грецьких, що були відомі в Україні в перекладах. В Греції були два роди проповідей, а в нас так само були два роди: одні були писані просто, невибагливо і зрозуміло для звичайних людей, і другі, писані т. зв. »вищем стилем«, дуже святочно й торжественно. І от таким стилем писав проповіді перший митрополит-українець **Іларіон**. А треба знати, що до того часу митрополитами в Україні були самі греки, а українців ще не було. Та й звідки ж міг бути митрополитом українець, як царгородські патріярхи не хотіли допустити до митрополичого престолу в Києві когось іншого, хто не був греком. Вони завжди своїх настановляли. Але Іларіон зайняв престіл без участі патріярха, бо

Так хотів український народ і українські князі. Це було 1051 р. І от оцей митрополит Іларіон був письменником. Він написав цікавий твір п. н. «Слово о законі й благодаті», в якому порівнює Старий Завіт із Новим. Але для нас цікавіше що інше. Оце «Слово» має закінчення, в якому говориться про князя Володимира Великого. Воно має навіть окрему назву — «Похвала кня-

Іларіон, перший митрополит-українець
(старий рисунок).

зеві Володимирові». Іларіон вихваляє князя за його велике діло, тобто за те, що він завів християнство в Україні. Із цього автор дуже гордий. Він радіє, що Україна така славна на весь світ, а мала вона чого бути славна, бо мала таких князів як Ігор, син його Святослав, які відвагою й хоробрістю прославилися в багатьох землях. «Бо не в бідній і не в невідомій землі вони панували, але в українській, що відома,

і про яку чути на всіх кінцях землі». От бачите, як гордився Іларіон Україною, як радів, що вона така славна й могутня.

Похвала князеві Володимирові.

Цей славний од славних родився, благородний від благородних, князь наш Володимир. І зрісши й укріпившись, з дитинної молодости змужнівши в кріпості і в силу совершенно прийшовши, мужністю й розумом успіваючи, став єдиноподержцем землі своєї, підбив під себе сусідні краї, деякі миром, а непокірні мечем.

І так живучи в днях своїх і землю свою пасучи правдою, мужністю й розумом — вподобився він посіщенню Вишнього.

Скинув з себе князь разом з одіжжю і старого чоловіка; скинув тлінне; обтрусив порох невірства і ввійшовши в святу купіль в Христа христився, і вийшов з купелі в білім образі, сином ставши нетління і ймення прийнявши вічне і славне в роді і роді — Василя.

І як це сталось, не скінчив на цім подвигу благовіря, і не тільки тим виявив свою любов до Бога, а подвигся ще і заповідав по всій землі христитись в ім'я Отця і Сина і Св. Духа, і явно і голосно по всіх городах славитися Св. Трійці, і всім християнам бути: малим і великим, рабам і свободним, молодим і старим, багатим і убогим.

Добрим свідком твоїй правовірності, о блаженний, є свята церква пресвятої Богородиці Марії, яку ти поставив на правовірній основі, де й мужнє твоє тіло нині лежить, дожидаючи архангельської труби.

Дуже добрим і вірним свідком є син твій Юрій, якого Господь зробив твоїм наслідником по твоїм володарстві. Не нарушує він твоїх законів, але утверджує, не зменшує обсягу твоєї правовірності, але навпаки прибильшує, не розвалює, але будує, довершуючи те, що тобою було недовершене.

Встань, чесна главо, з гробу твого, встань, отряси сон!

Ти не вмер, лише спиш — до спільного всім нам возстання.

Встань, глянь на дитя своє Юрія.

глянь на милого свого,

глянь на вкращаючого стіл землі твоєї — і возрадуйся, возвеселися...

Глянь же і на город величавістю сяючий,

глянь на церкви квітучі,

глянь на християнство ростуче,

глянь на город іконами Святих освячений —

і це все побачивши, возрадуйся і возвеселися

і похвали благого Бога, всього того Творця.

Оце Іларіонове «Слово» разом із «Похвалою» це, можна сказати, один із перших оригінальних творів української давньої літератури. А треба знати, що цей твір, хоч і писаний «високим стилем» дуже пое-

тичний. Він ані трохи не гірший від творів інших чужих письменників, на яких взорувався Іларіон. А цінність його для нас ще

Монах-книжник.

й нині в тому, що автор не обмежився до чисто релігійної теми, тобто до порівняння Старого й Нового Завіту, але й висловився

на українську тему, та й дав пізнати свою національну свідомість, свій патріотизм, любов до рідної землі і радість, що Україна така славна й така могутня.

Таким самим високим стилем писав твори ще один наш церковний достойник, а то єпископ **Кирило Турівський**, якого прозвали наші предки українським Золотоустим. А про Золотоустого ви певне чували дещо, бодай це прізвище чули в церкві. Це був великий християнський письменник-проповідник. Він писав, чи виголошував такі гарні проповіді, що його назвали за те Золотоустим, тобто таким, що ніби має »золоті уста«. Отакі »золоті уста« мав і наш Кирило Турівський, що писав чудові релігійні **поучення й молитви** на кожний день тижня. Наш нарід дуже любив його поучення й молитви, особливо оці молитви, бо наші предки були дуже побожні.

Писав також трохи і другий митрополит-українець — **Клим Смолятич**, »книжник і філософ, якого не бувало в українській землі«, як читаємо про нього в одному літописі. Але цей митрополит вславився вже більше, як борець за автокефальність, тобто за незалежність української церкви від чужинців. Для літератури прислужився менше, як його попередник Іларіон, але все таки його твори збагатили нашу давню літературу.

Оці три письменники писали, як ми вже казали, т. зв. »високим стилем«, але було кілька таких, що писали просто, ясно

й зрозуміло для простого народу. І треба признати, що твори цих письменників більше відповідали нашим предкам, бо вміли промовити до їх серця й не вимагали вищої освіти. А відомо, що простий нарід у ті часи не міг ще мати високої освіти, бо це були тільки початки нашої державности. Освіта в Україні почала розвиватись щопісля пізніше, а зразу вона була ще досить

Св. Теодосій Печерський (старий рисунок).

мала. Та все ж і на ті часи наші предки не лишалися позаду від інших народів. Україна мала тоді не лише славних князів, але й великих »книжників і філософів«, як тоді називали вчених людей. А вченими бу-

ли не лише єпископи та й митрополити, але й звичайні ченці. От нпр. такий **Теодосій Печерський** — ігумен печерського монастиря, або **монах Яків** чи **монах Нестор**. Це були люди, що не займали високого становища, але вони були теж високо освічені й учені, а до того ще й письменники. Це власне вони писали отим »нижчим стилем«, приступно та й зрозуміло для простого народу. Одні писали по учення для монахів (Теодосій Печерський), а інші життєписи святих, як от життя Бориса й Гліба, та й життя згаданого тількищо Теодосія Печерського.

Але був між цими письменниками, що писали приступно, для народу, і князь **Володимир Мономах**. Він теж був добрий письменник. Написав відоме **»Поучення дітям«**, в якому дає своїм дітям вказівки, як мають жити, як виконувати свої обов'язки, як обходитися з людьми, з бідними й сиротами, як шанувати гостей, як княжити. А особливо підкреслює князь, що вони, тобто його діти, повинні бути все хоробрі й не боятися смерти ні на війні, ні від звірів, що вони повинні любити свій нарід, свою рідну землю й працювати для свого народу, шануючи Бога й Божі заповіді. Ці поучення князя Володимира Мономаха такі цікаві й цінні, що ще й нині кожний батько може давати своїм дітям такі поучення не дивившись на те, що від того часу минулого вже більше як 900 років.

5. ЖИТТЯ СВЯТИХ АБО „ГАГІОГРАФІЯ”.

Якось так уже складалось, що наше давнє письменство, особливо в самих початках, наслідувало грецькі взори. Так було з проповідями, так було з поученнями та й так було з »житіями святих«. Ці »житія святих« твоять окрему ділянку нашого письменства, яке по-книжному називається гагіографне письменство. **Монах Яків і Нестор** започаткували цю ділянку, написавши життя Бориса й Гліба та життя Теодосія Печерського. І треба признати, що ці „житія святих” наші предки дуже любили читати. Та хіба тільки наші предки в тих давніх часах? А сьогодні мало є ще таких старших людей, які радо зачитуються в тих житіях святих? Правда, молодь уже має інший смак. Молодь уже до газети, до »Кобзаря« та до інших книжок, але наші старенькі дідусі іншої книжки не знали поза цими житіями. А що вже говорити про тих наших предків, що інших творів і не могли читати, бо не було. А »житія«, то були такі твори, що всяк їх любив. Любив, бо й цікаві були. З них можна було довідатись як жив і працював на хвалу Божу й народу такий чи інший угодник Божий. Особливо, коли це відноситься до українських угодників. Про них пише й розказує великий збірник т. зв. **Печерський Патерик**, в якому були оповідання про святих і ченців київського Печерського монастиря, про чуда, що діялися в тому монастирі і т. ц.

Та цікавий цей Патерик не тільки тим, що в ньому оповідається про українських святих, але й тим, що на основі тих оповідань ми можемо уявити, яке було життя й побут українських монастирів, можемо пізнати, як жили українські ченці, чим займалися, як працювали, як писали різні книги, як до них відносилися наші князі, бояри і т. п. А що вже й говорити про літературну вартість самих оповідаень. Як-не-як, а вони таки були великим вкладом в будові нашої культури, а зокрема нашої літератури. На той час вони були важні, цікаві та й дуже почитні. Вони й сьогодні були б цікаві, якби ми хотіли їх читати. Бо хіба лише те цікаве, що нині пишуть? Іноді давне буває сто разів цікавіше, як те, що сьогодні.

Але не тільки оці »життя« були цікаві. А описи подорожей! Це ж так само були дуже цікаві твори, бо в них розказується про чужі краї, про чужі народи, про їхнє життя, тощо. Не думайте, що не було в нас такого твору, де був опис чужої землі. Був, і то дуже цінний і цікавий. Це був опис подорожі до Святої Землі, так званий **Паломник Ігумена Данила**. Ніхто не мав тоді такого докладного опису Святої Землі, як ми. Пізніше цю книжку перекладали на різні мови, бо вона була не тільки цікава, але й дуже докладна й правдива. А чужинцям хотілося знати, як виглядала колись Свята Земля. Тому вони цю книгу й перекладали на свої мови. В тому часі був такий звичай, що побожні люди

відвідували Святу Землю, тобто Єрусалим і ті місцевості, в яких жив і вчив Ісус Христос. З наших предків багато ходило до Єрусалиму, але один тільки Данило списав свою подорож. Він написав про те, як подорожував до Єрусалиму, описав сам Єрусалим, святі місця, що коло Єрусалиму, описав церкви, Грїб Господень, описав те, як він засвітив над Гробом Божим лампаду від усього українського народу й української держави і інші цікаві речі. І от цікаве, що цей Данило, будши на чужині, не забув своєї батьківщини. Він споминав українських княгинь і князів, єпископів, ігуменів і бояр і всіх християн рідної землі. Бо він був не тільки дуже побожний, але й гарячий патріот. Слава й добро України все були в нього на першому місці. Не про себе й про своє спасення думав Данило, але про Україну, бо для України він ішов просити Бога й лампу на Божім Гробі засвітити. Він бажав добра й щастя передусім для свого народу, для української держави, а вже потому для себе. Ось уривок з цього „Паломника”.

Святе світло на Божім гробі.

В велику п'ятницю по вечірні обтирають Грїб Господень, і помивають кандила та все інше, і вливають чистої оливи без води, одиноко оливи. І встромивши кандила в олив'яні підставки, не запалюють тих ламп, лиш так оставляють кандила ці незапалені і запечатують грїб в 2 годині вночі. І тоді га-

сять всі каганці і свічки по всіх церквах в Єрусалимі.

Тоді я бідний, недостойний в п'ятницю ту в 1 годині вдень пішов до князя того Балдвіна і поклонився йому до землі. Він же, побачивши мене бідного, призвав мене до себе з любов'ю і каже мені:

— Чого хочеш, ігумене руський?

Він пізнав мене вже добре і любив мене вельми, бо був муж благодійний і смирний вельми і ні трسخи не гордий.

Я ж йому сказав:

— Княже мій! Пане мій! Молю тебе Бога ради і князів ради руських, позволь мені, щоб і я поставив своє кандило на гробі святим від усієї Руської Землі.

Тоді він з прихильністю і любов'ю велів мені поставити кандило на Гробі Господнім і післав зі мною мужа, свого слугу лучшого до економа церкви святого Воскресення і до того, що держить ключі від Гробу. І повелів мені економ і ключар принести кандило своє з оливою.

Я ж поклонившись їм, пішов з радістю великою і купив скляне кандило, велике вельми і налив чистої оливи й приніс до Гробу Господнього.

Уже вечером я упросив того ключаря, що був самотній всередині гробу, і назвав себе йому. Він же отворив мені святі двері і повелів мені ззути чоботи і так босого увів мене самотнього в святі Гроби Господні з кандилом, яке я ніс із собою, і велів мені поставити кандило на Гробі Господнім. І я поставив своїми руками грішними в ногах,

де лежать пречисті ноги Господа найшідд Ісуса Христа; в головах бо стояло кандило грецьке, на грудях кандило монастиря святого Сави і всіх монастирів. Такий бо мають звичай: по всі літа ставлять кандило грецьке і святого Сави:

Я ж тоді поставив кандило на Гробі Святім і поклонився чесному Гробові тому і поцілував це місце святе з любовю і зі словами, де лежало тіло Господа нашого Ісуса Христа, вийшов із Гробу Святого з великою радістю і пішов у свою келію.

І от цей твір є прикрасою нашої давньої літератури. І маємо право гордитись, що такий твір належить до нас, до нашого письменства. Правда, в нас є ще щось славніше, є ще твір, якого не мав ніхто із словянських народів, але про нього буде мова трохи пізніше. А покищо зміркуємо, як то наші предки списували історію нашої землі, нашого народу.

6. ЛІТОПИСИ.

Звідки ми знаємо про те, що діялось у давнину, звідки знаємо про початки нашої держави, про наших князів і взагалі про все те »откуда пошла есть русская земля«? Про все це розказують нам наші найдавніші **літописи**. Були між нашими предками такі, що все життя своє посвятили, щоб списати події своїх часів та й давніші.

Це не для себе вони робили. Для нас. Вони знали, що нарід, який не знатиме свого минулого, не матиме корення в минулім. Нарід, що не знає нічого про себе — це ніякий нарід. Бо й справді, скажіть самі, що варта сьогодні такий українець і чи він взагалі українець, який не знає своєї історії, історії свого народу, історії України. Варта він щось? Ні, нічогісько. Це темна та й

Літописець Нестор (із давнього рисунку).

безвартісна людина. Такі були б, хто знає, ми всі, як би ми не знали нашої історії. Але наші предки постаралися за те, щоб ми мали історію нашого народу від найдавніших часів. Вони списали все, що чули й бачили. Отак і повстали літописи. Найперший із них і найстарший, це т. зв. „Початковий літопис”.

Як повстали літописи?

А от так, що хтось записував якусь подію, потім хтось інший писав оповідання про іншу подію, а потім хтось третій записував знову іншу подію, робив з інших попередніх одне довше й тягле оповідання, в якому була вже мова не про одну а про кілька подій. І так ішло далі, аж із поодиноких вісток і записок про такі чи інші події повставало велике оповідання, або т. зв. літсписний звід, а ці зводи лучилися в літописні збірники. Одним із найперших і найдавніших літописних зводів є т. зв. „**Несторів літопис**“, або „**Повість временних літ**“. Перші поодинокі записки чи оповідання не заховалися до наших часів, але „Повість временних літ“ повстала власне на основі тих записок і оповідань. „Несторів літопис“ становить першу частину т. зв. „**Іпатського збірника**“. Другою частиною є **Київський літопис**, а третьою **Галицько-волинський літопис**.

„Несторів літопис“ починається від Ноя, бо автор виводить слов'ян від синів Ноя, і розселення народів по збуренні вавилонської вежі, про яку напевно чували з біблії. Коротко подає автор історію асирійців, вавилонців, греків, а потім обширно описує звичаї слов'янських племен, повстання української держави, хрищення України. Окрім оповідань про історичні події находимо в цьому літописі багато народніх переказів і пісень в прозовій передачі, історичні документи про договори українських

князів із греками і т. п. Дуже гарно розказує автор про боротьбу Києва із степовиками, про напад половців на Печерський монастир, і багато інших подій.

Та чому літописи зараховуємо до літератури, як це історія? А власне тому, що тут попри історичні факти дуже багато літератури. От хочби ті різні народні перекази в прозовій формі, чи народні пісні, та й навіть сам спосіб оповідання про історичні події мають в собі дуже багато

Нгуменъ силнвѣ стрѣстами
Канла написъ книгы си
Лѣтописецъ надѣтсѣ ѿ ба
мѣтв прити прикна (и во
лодн мѣрѣ. кнѣмѣ ациом му
сѣ въ ѿвѣ. амѣ ѿ то времѣн
гумѣнащю. оуста микѣйа
ѿвѣ. рѣ. дѣ. кѣ. мѣнаста. ѿ.
ѿвѣ. аи мѣтѣтѣ кнѣгы си.
ѿвѣ. аи мѣтѣтѣ кнѣгы си.

Зразок письма літопису.

поєси. Це не така собі суха історія, пере-числювання подій, але гарне, живе й ціка-ве оповідання про події так, що цей лі-топис можна навіть назвати історичною повістю, очевидно не такою, як сьогодні-шні історичні повісті, але все ж дуже ціка-вою і живо та гарно написаною. А до того автор ще виявив свої почування — любов до рідної землі, та тривогу за її добро й

цілість. Все це складається на те що цей літопис як і інші давні літописи зраховуємо до літератури.

Та на цьому не спинилося записування нашої історії. Дбайливі були наші предки і бажання зберегти пам'ять про події було в них дуже велике. Ми вже знаємо, яка то була трудність в давніх часах писати книги. Та це нікого не відстрашувало, і тим більша заслуга наших літописців, що вони не зважаючи на всякі труднощі залишили нам дуже важні, цікаві й гарно написані відомості про наше минуле.

Продовженням „Несторового літопису” є **Київський літопис**, в якому знаходимо оповідання й записки про події в Україні до 1200 року. В цьому літописі найбільше говориться про княжі непорозуміння та про боротьбу з половцями. Між іншими є тут теж і занотовано про похід новгород-сіверського князя Ігоря на половців. Автор дуже докладно описує цей похід, живо описує всі українських князів із половцями так, що ці оповідання більше належать до літератури як до історії. Та все ж для історії вони мають величезне значення, бо подають не тільки докладні але й правдиві відомості про події.

Дальшим продовженням попередніх літописів є **Галицько-волинський літопис**, в якому розказується про події в галицько-волинській державі від 1201 року аж до 1292. Цей літопис є ще краще написаний, як оба попередні. Він так гарно, так поетично, так цікаво, але водночас вірно й

І правдиво оповідає про події, за володіння короля Данила й Василька та про татарське лихоліття, що літопис читається, як гарну історичну повість. Через те цей літопис з уваги на свою поетичність займає перше місце між усіма нашими літописами. От почитайте уривок про те, як галицький король Данило збудував город Холм, та й як помагав татарам воювати Литву:

Отже город Холм засновано в такий спосіб: з наказу Божого, як Данило княжив у Володимирі, заснував город Угровеськ і поставив у ньому єпископа. Як він (Данило) їздив по полі і займався ловами, побачив гарне й лісисте місце на горі, окружене полем, і спитав туземців: „Як називається це місце?“ А вони відповіли: „Його назва — Холм“. Йому ж сподобалося це місце й він подумав, що тут треба збудувати малий городок. Він обіцяв Богові и святому Іванові Золотоустому, що збудує на його ім'я церкву. Він побудував малий городок, але як побачив, що Бог його помічник і святий Іван йому помагає, збудував інший город, що його татари не могли здобути (й тоді), як Батій заиняв руську землю; тоді було запалено церкву святої Тройці й наново відбудовано. Як побачив князь Данило, що Бог опікується тим місцем, почав закликати прихожих людей:

німців, русь, (усяких) чужоземців і ляхів; вони йшли день-у-день, а й із Татарів тікали всякі — молодь, майстри, сидельники, лучники, тульники й ковалі заліза, міді і срібла. Так закипіло життя, наповнилися двори й поле довкола города. Він вибудував церкву св. Івана, гарну й величаву...

А її поміст у середині був вилитий із міді й чистого олива, так що блищалася, як зеркало; двоє дверей, прикрашених білим галицьким каменем і зеленим холмським, тесаним, були покриті різьбами якогось мистця Авдія... Прикрасив (Данило) й ікони, що їх спровадив з Києва, дорогим камінням, перлами й золотом: образ Спаса й Пречистої Богородиці, що йому дала сестра Федора, з Федорового монастиря спровадив також ікони, а (образ) Стрітєння із Овруча, від його батька, правдиві чуда — але все те погоріло в церкві святого Івана, лиш один Михаїл остав із-поміж тих чудових ікон. І дзвони спровадив із Києва, а деякі тут вилив — і це все вогонь попалив. А посеред города була висока вежа, так що можна було з неї бити по цілій околиці з города. Вона була підмурована до висоти 15 ліктів каменем, а сама була збудована з тесаного дерева й вибілена, як сир

так, що світилася на всі боки. Близько неї була студня, цебто колодязь, глибока на 35 метрів...

Як минув якийсь час, прийшов безбожний і злий Бурундай із дуже численним татарським військом, із великою силою, й зайняв місце Куремси. З Куремсою Данило воював і ніколи не боявся Куремси, бо Куремса не міг йому зробити нічого злого, доки не прийшов Бурундай із великою силою. Він післав послів до Данила з таким словом: „Іду на Литву; якщо ти в мирі (з нами), то йди зі мною”. Данило ж сів із братом і сином і радили сумну раду... Вони всі нарадилися — і замість брата поїхав Василько. Брат провів його до Берестя і післав з ним своїх людей. Він помолився Богові Ізбавителеві перед іконою, що є в горді Мільниці в церкві святої Богородиці. А Василько поїхав сам за Бурундаєм до литовської землі, десь там найшов Литву, побив її й привіз добичу...

Потому король Данило поїхав і взяв Волковийськ, а князя Гліба вислав (звідти) й держав у великій пошані: бо він радше тому поїхав до Волковийська, бажаючи зловити свого ворога Войшелка й Тевтила...”

Та не бракувало в нашім давнім письменстві і таких творів, які ми бачимо сьогодні, нпр. поем, віршів, оповідань. Вчені люди кажуть, що в той час наше письменство мусіло бути дуже високо розвинене, так само, як у інших народів Європи, але через різні напади диких кочовиків на українські землі, через татарське лихоліття й інші нещастя, з тієї багатой літератури залишилося до наших часів дуже мало. Все, що було написано, затратилося підчас нищівних воєн. Але й те, що заховалося, свідчить власне про те, що наше письменство вже тоді стояло на дуже високому рівні. Візьмим безліч пісень, що заховалися серед народу, візьмим різні оповідання й перекази, які зберегла пам'ять наших предків, візьмим чудові коляди, які колядували в давнину — все це доказує, що поезія зовсім не була чужа нашим предкам, що жили в X—XII століттю.

Та проте ті всі нещастя, що валилися одне за одним на наш нарід не знищили всього. В 18. ст. натрапили вчені на один твір, який тільки підтверджує здогади про високий розвиток нашого письменства в ті часи. Чудом збереглося щось, що наповняє наші серця гордістю, що дає нам право хвалитись тим перед усім світом. Це найкращий і найцінніший твір того часу.

7. СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ.

Є це чудова поема, в якій невідомий поет оспівує воєнний похід чотирьох укра

їнських князів під проводом новгородсі-
верського князя Ігоря Святославича на
половців 1185 року. А написана вона два
роки пізніше, тобто 1187 року... Ніюдин
словянський нарід не мав до того часу та-
кого величавого й гарного твору. Тому не
дивно, що, як учені віднайшли цей твір
та й видрукували, нашим сусідам було ду-
же заздрісно, що це не їхній твір, але наш,
український. Тоді московські вчені почали
показувати що це твір не є правдивий, але

Похід Ігоря на половців (старинний рисунок).

фальшований, інші доказували, що там
нема нічого українського, що це твір нале-
жить до московської літератури і т. п. Але
це не були ніякі докази, це було тільки на-
тягання шкури на своє копито. Чужинці

вчені, що були безсторонні, potwierдили, що це таки український твір, і на це дали поважні й тверді докази так, що сьогодні вже ніхто не сумнівається в тому, до чієї літератури він належить. Це вже твердо вирішене що до української, бо москалі тоді не могли мати такої високовартісної літератури.

Та придивімся ближче, що це за твір що його так дуже хотіли сусіди присвоїти собі. Як ви вже чули, є це поема, про похід українських князів на половців. Вона складається з трьох частин, крім вступу й закінчення. В першій частині розказує автор про похід Ігоря, про бій і першу перемогу українських князів та й про нещасливий кінець бою, бо половці перемогли українські війська, а Ігоря взяли в полон. В другій частині говориться про київського князя Святослава, про його зловіщий сон та й про його золоте слово, в якому Святослав докоряє князям, що принесли сором його сивій голові. Змістом третьої частини є плач Ярославни й утеча Ігоря з половецької неволі. В закінченню описує автор радість в українській землі з приводу повороту князя Ігоря.

Чим вартісне „Слово о полку Ігоревім”? Передусім своєю високою поетичністю, яка доказує, що вже в той час було в нас письменство дуже високої кляси, великої мистецької вартости, якого не мав ніхто із словянських народів. Це доказує також, що в тому часі була в нас дуже висока культура.

Страшні наслідки отих княжих міжусобиць для цілоти української держави та її широких хліборобських мас змальовує власне автор „Слова”, виказуючи на прикладі Ігоря, що значить розеднання й ділання на власну руку поодиноких князів. Сумуючи з приводу княжих колотнеч, поет висуває князям перед очі спільного ворога — половців. Бажання автора було зєдинити проти половців усі українські сили, всю українську державу. Він хотів бачити один фронт проти того зовнішнього ворога. бо переконаний, що тільки одним фронтом, обєднаними силами українська держава знищить усякого ворога. Та тому, що цього не було, автор висловлює глибокий жаль і сум. Він докоряє князям, що роблять на власну руку, замість підпорядковуватися одному проводові — великому київському князеві. Автор слова, попри те, що був великий поет, був передусім великий громадянин-патріот. Серце його билося в один тон із серцем громадським. Любов до рідного краю та народу бе гарячим джерелом з цього дивного твору і вкладає авторові в уста чудові образи, вириває з уст прокльони на людей, що гублять батьківщину. І раз-у-раз вертається автор до цієї болячки, що руйнувала сили рідної землі.

Треба знати, що в II. половині XII. ст. з колишньої держави Володимира Великого мало що залишилося. Держава Володимира поділилася на цілий ряд менших кня-

зівств. Князі заздрили один одному, ненавиділи себе й ворогували між собою. Кожний князь хотів зібрати якнайбільше земель для себе і через це між князями велися постійно війни, які не тільки нищили край, але й запропащували єдність українських земель.

Тому автор закликає всіх українських князів до згоди й до єдності, щоб **зберегти цілість української держави, щоб усі українські землі були разом під одним проводом**, бо тільки тоді нарід буде сильний, тільки тоді буде спокійно й добре, тільки тоді українська держава буде сильна й могутня. Оце головні думки автора цієї чудової поеми, яка становить для нас незвичайно цінний скарб, що його нам ніхто не сміє й не посміє відібрати. Та щоб його нам ніхто не відібрав, ми повинні знати його ближче, ми повинні бути свідомі його вартости для нас, дорожити ним і берегти.

Так от у „Слові” маємо вислів думок і поглядів тієї частини давнього українського громадянства, що бачила зло та не могла йому зарадити, бачила нещастя, та не мала сили його відвернути. Князі „мечем крामолу коваше і стріли по землі сіяше”, а з того родився розбрат і гинуло життя в княжих крामолах, гинули люди в розцвіті сили, а вороги нищили землю українську.

Автор „Слова” невідомий, та хто б він не був, треба підкреслити, що був то великий поет, якого не було в той час ні в од-

ного словянського народу. Не диво, що „Слово” наслідували інші поети. З тих наслідуваних творів згадаємо тільки „Слово про Мамаєве бойовище” (група творів, що змальовують і оспівують куликівську битву 1380. р.), „Слово о погибелі руської землі” та „Слово про Лазареве воскресіє”.

Із цікавіших творів давньої літератури згадаємо ще „Моленіє” Данила Заточника (з Х.ІІ. ст.), якого князь нібито вигнав за якусь провину з краю, а він, оцей Данило, написав прохання до князя, щоб помилував його, та й дозволив вернутися до краю. Вчені дослідники кажуть, що ніякого такого Данила насправді не було, тільки якийсь автор вибрав собі таку форму „моленія” і написав твір на зразок подібних творів у грецькій літературі. Була це збірка різних афоризмів та приказок про всякі життєві справи, як нпр. про княжу владу, про багатство й бідність, про розум і нерозум і т. п. Такі твори були в тому часі дуже почитні, бо люди взагалі були цікаві читати всякі притчі та повчальні оповідання. А зокрема цей твір цікавий тим, що автор записав у ньому багато народніх приказок та так званих афоризмів, нпр. *„ржа їсть залізо, а печаль чоловіку ум отнімаєт”*, *„всяк чоловік хитрить і мудрить о чужой біді, а о своєї не может помислити”*, *„безумного послав, а сам по него не лінився іти”*, і т. п.

8. ПОГЛЯД НА ЦІЛІСТЬ.

Отак ми переглянули найдавніший, т. зв. київський період нашого письменства. І як гепер подивимось на цей літературний до-рібок наших предків отак ніби збоку, то не можемо не признати, що за цих кілька століть витворилася досить таки багата лі-тература. Ми згадали отут тільки дещо з тогс, а власне тільки те, що найважніше з такого чи іншого погляду, що найзаміт-ніше серед тієї повені літературних творів того часу, та що найважніше. Багато творів ми згадали отак тільки принагідно, попри-ходом, бо всього й так не обговориш, а накопичувати прізвища авторів, та різні назви творів не було потреби. Нашою ме-тою було — показати, що в тій добі нашої історії, тобто в княжій добі, була в нас літе-ратура і то не така собі от писанина, а таки багата й вартісна література. Правда, зама-ло памяток тієї літератури заховалося до наших часів, але вже й оте, що доховалося свідчить, що там мусіло бути багато більше таких творів, як „Слово о полку”, бо йнак-ше саме „Слово” не могло б повстати, не мавши собі відповідного літературного ґрунту. „Слово о полку” доказує, що була в нас тоді відповідна, як на ті часи, досить вироблена літературна школа, досить висо-

ка літературна освіта. „Слово” є вершком літературного розвитку тих часів. Шкода тільки, що дуже велика частина того дорібку пропала.

З ідейного боку це письменство також заслуговує на особливу увагу. Є в цій добі твори, що є виразним висловом національної думки наших предків. Воно не обмежувалось до самого тільки ширення християнських ідей, але часто-густо деякі письменники виступали в обороні рідного краю. Такі письменники, як Іларіон, ігумен Данило, князь Володимир Мономах, автор „Слова о полку”, автори літописів виявили свій глибокий патріотизм, побоювання за добро української землі та цілість української держави. Вони звертали увагу в своїх творах на небезпеку, яка грозила молодій українській державі, закликали князів до єднання, до спільної боротьби проти зовнішнього ворога, вони звертали увагу на те, що не час займатися рожамі, як горять ліси, що дрібніші, чи навіть важніші внутрішні справи треба відложити, а поладнати зовнішні, від яких залежала цілість держави й добро народу. Ці твори є доказом, що були тоді люди, які вміли стати понад свої особисті справи, понад буденні егоїстичні інтереси одиниць, груп, чи навіть суспільних верств, що вміли стати на загальний національний, справді всенародній український ґрунт, де на першому місці були справи цілого народу. Коли нпр. князеві Мономахові робили деякі дружинники закиди, перед якоюсь воєнною виправою на

половців, що він відриває „смерда”, тобто селянина, від рилі, від праці, то Мономах відповідає: „...Но це дивно, брате, що жауеш смердів і їх коней, а про те не подумаеш, що половчин прийде на весні, ударить смерда стрілою, візьме його коня і жінку і діти і добро його спалить”. Отже не інтерес тимчасовий, не інтерес селянина, чи може дружинника мав князь на думці, але безпеку всього народу, всієї землі. Таких прикладів можна назбирати багато більше, та нам і цього досить, щоб ствердити оту ідейність давнього письменства, яке відбило понадклясовий погляд у справах національної солідарности та всенароднього єднання перед грізною небезпекою, яка загрожувала українській землі й українській державі.

А треба признати, що потреба, konieczність такого єднання була дуже велика. Бо оце йшло страшне лихоліття на Україну. Два страшні напади татарів, внутрішні спори й непорозуміння князів та й інші нещастя, що навістили Україну спричинили упадок української держави. Впав Київ не тільки, як політичний осередок, але й як осередок староукраїнської культури. Разом із ним занепала й українська культура на довгий час. На письменство не було часу. Нових творів не було, а старі в більшості запропастилися. Літературою перестали не тільки займатись, але й цікавитись. А те нове, що ще появлялось в цей час, нічого нового не приносило. Відомі з того часу письменники не виходять поза звичайні

проповіді, яких багато було в часи розквіту української держави, і то багато кращих і цінніших (не тільки) з літературного боку. „Життя, як каже один із дослідників давньої літератури, здрібніло, здрібніло й письменство. А як дуже здрібнів та змізернів тоді інтерес до письменства, видно хочби з того, що ці часи дали запропаститись мало не цілій дружинній поезії попередніх віків. Темний, важкий та безпросвітний час запанував в Україні”.

Та все ж у самому Києві жевріла ще маленька іскорка літературного життя. Ще появляються твори релігійно - морального змісту, перерібки давніх творів, різні збірники та проповіді й поучення. Між авторами цього часу вибиваються ще такі, як київський митрополит Кирило II., єпископ Серапіон (проповіді й поучення), митрополит Кипріян, Фотій, Григорій Цамблак, але їхні твори вже зовсім не дорівнюють творам їхніх попередників. Вони менше талановиті та й більш віддалені від життя.

В такому стані українські землі переходять під іншу владу. В 1321 р. литовський князь Гедимін забрав Київ і прилучив українські землі до литовської держави, а потім, 1386 р. Литва і Русь уперше злучилися з Польщею.

9. ЗАНЕПАД УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА.

Разом із українськими землями перейшла до литовської держави й українська культура. За попередніх часів Україна мала вже таки гарні культурні надбання, було своє досить добірне письменство, вироблена мова й літературна школа. Литва ж не мала анічогісінько з цього. Не диво, що українські землі вели перед у русько-литовській державній спілці під культурним оглядом. І Литва приймала все. Українська (книжна) мова стала розговорною мовою освічених людей, стала урядовою мовою й книжною. В цій же мові писалися всякі княжі грамоти, „Судебник” Казимира, „Литовський статут” і ін. В цьому статуті так і зазначено було, що „писар земський маєть по руску літерами і слови рускими всі листи, виписи і позви писати, а не інним язиком і слови”. Тією ж мовою велися всякі міжнародні зносини з Москвою, з татарами та з Молдавою, де також урядовою мовою була українська мова. На цю тему був і вірш, в якому невідомий автор порівнює, що:

*Полска квітнет лаціною,
Литва квітнет русчизною,
Без той в Полщі не пребудеш,
Без сей в Литві блазном будеш.*

Та це довго не тривало. Змінилася доля українських земель тоді, як дійшло до зєднання українсько-литовської федерації з Польщею. Поляки, хоч менш культурні, але зате більш напастливі, далися добре в знаки українському народові. Справа в тому, що поляки вважали себе культурнішими, як вони насправді були, культурнішими від українців. Вони не тільки були зарозумілі з цього приводу, але уважали українців за щось гірше від себе. Це почуття „вищости” давало їм водночас таку певність себе і таку бундючність, на яку українці ніяк не могли здобутися, як нарід на правду культурніший. Можливо, що ця культурнішість була причиною лиха, бо українці не могли відплачуватись полякам тим самим. А надто між поляками й українцями були ще давні порахунки, які виявлялись завжди безупинною ворожістю та воїволицькими заходами. Це було ґрунтом, на якому виростала взаємна ненависть поляків і українців, яка не згинула й до нині і треба думати не згине ніколи. Мавши стільки ненависти до українців, скільки треба, щоб, де можна, нищити їх, гнобити, нехтувати, поляки відразу завели в тій державі, де вони були приймаками, свої порядки, особливо в відношенню до українців. І внаслідок того „руська культура не видержує конкуренції з польською”, як каже один учений, а в суті речі руська культура не видержує конкуренції з польським нахабством і хамством. Бо це неправда, що поляки були в той час нарід більше куль-

турний, як український. Поляки не були ніколи податні сприймати культуру глибоко, приймати суть культури, вони приймали її поверховно, приймали те, що блистіло, що світилося. Інакше ж українці. Вони приймали власне більше зміст тієї культури, як її блискучу подекуди форму. Цією блискучістю поляки вмів так оперувати, що здавалося, ніби вони справді дуже культурний нарід. Друге, що давало їм окрім нахабности перевагу над українцями — це була їхня наступчивість, якої в українців не було й нема досьогодні. І от коли польський елемент у литовській державі брав верх над українським, то тільки тому, що український не міг і не вмів відповісти такою ж наступчивістю. Наслідок був такий, що українці все більше уступалися, а поляки наступали. Що сильніші з-поміж українців не давалися, але слабші піддавалися і врешті переходили до польського табору, щоб не втратити того, що вони мали давніше. Отак українці зійшли до ролі нижчого, залежного, гіршого. Вищі верстви української суспільности не видержали польського напору, вони скоро „перейнялися бажаннями і собі допастися до панства великого”, і так одні за одними відривалися від своєї віри та й від свого народу. І помалу вся наша вища верства опинилася в ворожому таборі. Коли сь наших князі Слуцькі, Заславські, Збараські, Вишневецькі, Сангушки, Чорторійські, Ходкевичі, Сапіги, Тишкевичі і багато-багато інших навіки пропали для рідної землі. Залишився тільки простий на-

рід, оте селянство, що все було і є ядром і остоею нашого народу. Але доля його під Польщею була жахлива. Може ніодин на-рід не пережив такого пониження, такого пекла на землі, як власне український на-рід під Польщею.

Все ж ота спілка з Польщею бодай в од-ному була корисна; вона відчинила Україні дорогу на Захід. Але й цього не треба пере-цінювати, бо Україна й так була б звязалась із Заходом без посередництва Польщі. А надто, що культурні стосунки України з Півднем, тобто з Грецією, Сербією, Бол-гарією порвались з приводу політичного упадку цих держав. В 1389 р. втратила по-літичну самостійність Сербія, в 1393 Болга-рія і в 1453 Греція. Силою факту Україна мусіла б звернутись лицем до Заходу, без посередництва Польщі могла зовсім добре обійтись. Та втративши самостійність і опи-нившись під Польщею, Україна брала з За-ходу те, що брала й Польща.

10. ПЕРШЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА.

Ізв'язавшись із Заходом, Україна дістала безпосередньо, або через Чехію та Польщу такі твори західної літератури, як лицарські повісті, з яких відомі були в Україні такі: „Книга про лицаря Таудалю”, повість про Атилу, т. зв. „Римські діяння” або „Гисторіє розмаїте з римських і теж інших авторов коротко зобрани”, „Великое Зерцало”, „О трех королях”, „О семи мудрцах”, французькі байки різного рода та навіть дещо із славного „Декамерона” італійського письменника Бокаччо. Та оригінальне українське письменство все ще не пробудилось. Щолиш тоді, як прийшла потреба, життєва конечність „обороняти своє національне буття, пробудилася література. Сталося це особливо тоді, як Польща посилила свій наступ на українські землі, одірвавши їх від Литви. Цей наступ „оживив приспані сили, зрушив їх на боротьбу й вивторив сильний літературний рух”. І справді, годі було довше дрімати. Польща наступала, треба було боронитись, треба було наступ відпирати, а хіба можна було відпирати наступ, не мавши ніякої зброї, хіба можна було обороняти свою національну осо-

гові прийшло на думку вирізувати в дереві поодинокі букви, складати їх у слова та й відбивати на папері. Дуже скоро він удосконалив цей винахід а навіть збудував друкарню, в якій можна було друкувати книжки, скоро, легко й багато. Такі друкарні скоро розійшлись по всій Європі.

Франц Скорина, рисунок із його Біблії (1517 р.).

В нас зявилися друкарні аж геть пізніше, але перші українські книжки друкувались уже з кінцем 15 століття. Друкував їх у Кракові якийсь німець Швайпольд Фіоль на замовлення князя Константина Острозького. В 1491—1493 рр. надрукував він *Осьмогласник*, *Часословець*

Псалтирю й Тріодь. З початком 16 ст. українські книжки друкував у Празі Франц Скорина, що вже не лиш передруковував церковні книги, але й видавав такі, що мають служити „людем посполітим к доброму наученію”; мова цих книжок була зближена трохи до живої народ-

Гр. Ходкевич — литовський гетьман.

ньої. В 1515—17 рр. видрукував він „Біблію”, потім „Псалтирю”, а далі „Апостола” й інші книги.

В другій половині 16 ст. друкарство дуже поширюється. Зявляється воно й на українських землях. Такі друкарі, як Іван Федорович і Петро Мстиславець, що мусіли втікати з Москви, бо їм темні москвини знищили друкарню, найшли захист у Заблудові в гетьмана Ходкевича,

де й заложили друкарню і видрукували „Учительну евангелію” (1569) і „Псалтирю” (1570). Пізніше Мстиславець перейшов до Вільна, а Федорович до Острога під опіку князя Константина Острозького (молодшого). Тут він видрукував славну „Острозьку Біблію”. Згодом кожний осередок тодішнього культурно-громадського руху старається мати власну друкарню. Можна сказати і навпаки, що кожна друкарня ставала осередком культурного, громадського й наукового руху.

Дуже багато причинились до піднесення освіти серед української суспільності та до поживлення літературного руху деякі українські багатії-магнати. Небагато їх було, то правда, бо більшість перейшла до польського табору, але ті, що залишились ще вірні своєму народові й церкві, щиро працювали для України. До ряду цих патріотів належав у першу чергу князь Константин Острозький що не тільки виступав уперто й витривало в обороні української церкви й національності, але й брав дуже живу участь у культурному русі. Багато також прислужився українській справі князь Андрій Курбський що заохочував інших українських багатіїв держатися своєї віри й народности, та й князь Юрій Слуцький.

Завдяки заходам, праці й жертвенності князя Острозького повстала у його маєтку в Острозі вища школа, що називалася Греко-Словянська Академія. Тут гурту-

валися українські вчені, письменники й громадські діячі того часу. Острог виріс до великанського, як на той час, культурного осередку, звідки йшла освіта майже на всю Україну.

Та не довго тішився український нарід опікою своїх панів. Коли не стало цих покровителів і меценатів української культу-

Князь Константин Острозький.

ри, український нарід лишився знову без проводу, без своєї інтелігенції. Вже нащадки цих діячів попереходили до польського табору, бо єдина дорога до почестей, до високих урядів вела через зраду своєї віри й національності. Отже ота українська провідна верства, тобто ті українські магнати, що могли дуже багато добра зробити для українського народу, виреклися його й пішли шукати ласки в поляків, а український нарід лишився без їхньої помочі.

На щастя справа освіти українського народу не запропастилася.

Коли український народ не мав уже ніякої надії на своїх вельмож, поміч прийшла з іншого боку. Свідоміше міщанство почало помалу організувати свої сили для підтриму українського національного й культурного руху. Українські міщани почали використовувати для цієї праці церковні братства. Це були релігійні товариств-

Герб львівського братства.

ва при церквах, що мали за мету помагати бідним, отже їх діяльність була чисто релігійна. Та згодом вони поширили свою діяльність і почали займатись освітою й культурою. Вони починають закладати школи, бурси, друкарні, видавати книжки і т. п. Такі братства були у Львові (при Волоській церкві) в Києві, Луцьку, Бересті, Вильні. Десь під кінець 16 ст. вся Україна й Білорусь вкрилася сіткою цих братств, що ширили освіту серед широких мас української

людности. Завдяки цим братствам освіта в Україні піднеслася дуже високо. Про це свідчить між іншими архидіакон Павло Алепський, що відбував подорож по Україні з патріархом Макарієм (в дорозі до Москви). Оцей Алепський таке пише про освіту в Україні:

...„По всій рускій чи то козацькій землі ми дивний і гарний факт спостерігали: мало не всі вони, навіть більшість їх жінок

Єлсеє Плетенецький.

і дочок уміють читати і знають порядок служб церковних та церковні співи; священники вчать сиріт і не дають їм тинятись неуками по вулицях”.

Найбільшими й найважнішими осередками культурного життя українських земель XVII. в. були три міста: Острог, Львів

і Київ. Особливо Київ, що прийшов на зміну Острогові, коли острозьке братство почало занепадати, розгорнув дуже широку культурно-освітню діяльність під проводом Єлисея Плетенецького, архимандрита Печерського монастиря, що був саме отим осередком культури й освіти в XVII. ст. В Печерському монастирі гуртувались тодішні українські вчені й письменники так, що цей монастир став свого рода бого-

Митрополит Петро Могила.

словською академією. Та ще більшого значення набрав Печерський монастир за архимандрита Петра Могили. Могила заснував при монастирі колегію, тобто таку школу в роді університету. В цій колегії вчили професори, що набирали освіти в заграничних, тобто західноєвропейських університетах. Колегія перемінилася згодом

в академію, тобто справжній університет, звідки освіта йшла вже не тільки на всю Україну, але й на Московщину, Волощину й Сербію.

Окрім того в Києві діяло ще й київське братство, якому жінка мозирського маршалка Степана Лозки Гальшка Гулевичівна призначила свої добра для піддержання культурно-освітньої роботи. До цього братства належав і гетьман Петро Конашевич Сагайдачний¹⁾. Згодом Могила злучив поодинокі осередки в один і внаслідок того повстав один головний осередок, в якому освіта розвинулась дуже високо.

Одночасно з відродженням і розвитком культурного й національного життя в Україні в XVI і XVII. вв. віджило й розвинулось українське письменство. Церковне письменство цього часу, тобто різні переклади й видання св. Письма підготувало ґрунт іншим родам письменства. Початком цього руху було видання „Острозької Біблії” (1581). Від неї й починається плянова й систематична робота, якої основною ідеєю є боротьба за національні справи, хоч „під формою релігійних інтересів”, як сказав один дослідник літератури.

Варто відзначити, що всякі твори з цього часу мають уже більше або менше домішки живої народньої мови, а це має велике значення, бо ці твори стають доступ-

---

¹⁾ Про ці речі написано в повісті української письменниці Зінаїди Тулуб п. н. „Людолови”.

ні й зрозумілі ширшим кругам українського громадянства того часу.

Та придивімся трохи ближче письменству, яке воно в тому часі.

11. ПОЛЕМІЧНЕ ПИСЬМЕНСТВО.

Ми вже знаємо, що між православними й латинниками велася свого роду релігійна війна. Латинники виказували, що їх віра правдива а православну вважали ерессю, а православні вважали, що навпаки, їх віра правдива, а католицька чи римська еретична і т. п. В 1596 р. частина православної церкви зєдналася з Римом (на Берестейському соборі) і так повсталася унія. До цього кроку спонукали деяких українських владик різні причини, про які не будемо говорити, бо це відбігає від нашої теми. В кожному випадкові треба знати, що на цьому соборі повстали два табори, і на два табори поділилася уся українська суспільність: одні були прихильниками унії, інші її противниками. Ці два табори почали себе взаємно поборювати, воювати з собою, виписувати різні книжки одні на одних, а що війна по-грецьки називається „полемос“, то й цей спір обох таборів назвався полемікою, а твори писані в цьому дусі називалися полемічним письменством.

Правда, православні й латинники полемізували з собою вже давніше, але по берестейському соборі війна знову розгорілася, і так повсталася дуже багата полемічна

література, що виповняє собою майже все XVII. століття.

Перший полемічний твір „Послання до латин” з православного боку появився 1582 року, а за ним виступило вже багато інших авторів. Ми не будемо вичисляти всіх тих авторів та їхніх творів, що належать до цієї полеміки, бо багато з них має радше нау-

Мелетій Смотрицький.

кову вартість, як літературну, але, щоправда, не мало було й таких, що їх літературна або громадська вартість очевидна і доказана. Один із визначніших українських полемістів був Мелетій Смотрицький. Він написав по-польськи твір п. н. „Тренос”, (по-нашому значить плач) в якому православна церква плаче з приводу зради шляхотських родин. Дуже гарно

Змалював він занепад православної церкви так, що цей твір має визначну літературну вартість. З інших авторів згадаємо ще Захарію Копистенського, Іоанікія Галятівського, Лазаря Барановича, Антонія Радивилівського, Юрія Рогатинця, Василя Суразького, Мартина Броневського, Іпатія Потія.

Але найвизначніший з них не тільки полеміст, але передусім талановитий письменник — Іван Вишенський, що в своїх творах-посланнях виявив незвичайний як на той час літературний талант.

Іван Вишенський походив із Судової Вишні (1550—1620). Якийсь час перебував на дворі князя Острозького на Волині, а там помандрував на гору Афон у Греції, де був широко відомий монастир, осередок православного монашого життя. На Афоні прожив Вишенський около 40 років та там і помер. Звідти теж писав свої „послання” до „руської землі”. Оці „послання” Вишенського, це й є його літературна творчість. Написав їх Вишенський около 20. В „посланнях” порушив він найболючіші справи тодішнього українського життя, а передусім соціальне становище нашого простолюддя. Вишенський гостро нападав на польських панів за те, що вони обернули нашого свободолюбного селянина в кріпака, раба, а самі „випасаються його працею”. З усім своїм запалом Вишенський став в обороні покривджених і поневолених польською шляхтою народніх мас. Змальовуючи ціле пекло їхнього життя, Вишенський

їм остро пятнував польських гнобителів-дідичив та й інших пявок, доказуючи, що вони не мають права цього робити, бо вони ніщо інше, а „така ж глина, як і простий хлоп”.

„Чи не ваші це милості самі обголюєте з обори коні, воли, вівці, у бідних підданих волочите датки грошеві, датки поту й труду від них витягаєте, від них живцем лупите, обголюєте, мучите, томите... ви з їх поту напихаєте повні мішки грошей, а ті бідолахи шельюга не мають за що соли купити. А чим ти ліпший від хлопа, або ти не тая ж матерія, глина і персть, або ти не тоє ж тіло й кров, або ти не тая ж жовч, харкотини, слина і тлініє, хіба ачень ти з каменю витесаний і не маєш кишок і слюзу хлопського в собі... А коли ти показати не можеш, що ти камінний, кістяний, або навіть золотий тілко такий же гній і тіло і кров, яко й всяк чоловік, чим же ти ліпшим показатися можеш від хлопа?”...

Не любив Вишенський також тих наших вельмож, що покидали свою віру й нарід і йшли до поляків, де діставали всякі добра й почесі. Для нього не було нічого ганебнішого як зрадництво, відступництво. Цих „змінників руських” повинен сам Бог викорінити, казав Вишенський, бо вони ніякого добра окрім шкоди не приносять своєму народові й своїй вірі. Через те Вишенський більше цинив простий нарід, як отих вельмож.

„Коли цінити чоловіка після його чесноти, праці та загального добра, то оті бідні хлопи та кожемяки покажуться справжніми панами, а пани бідними невольниками, що пропадають у нетрях пристрастей та пустого життя”..

В інших своїх посланіях Вишенський пише про правдивість віри християнської, про різні надуживання польських королів і ксьондзів про брак релігійності, а радше про фальшиву релігійність польських панів і духовників.

Вишенський не боявся виступити й проти польської держави, проти короля й проти всього польського ладу на українських землях і цим стягнув на себе гострі напади польських полемістів, які, не перебираючи словами, виливали на нього простацькі лайки. Та це Вишенському не боліло, він на це не звертав уваги і робив своє, брав в оборону українську віру й нарід, виказував полякам їхні хиби й злочини супроти українського народу, а своїх земляків закріплював до витривалості і боротьби. Через це його твори були дуже почитні серед українців того часу, які навіть уважали його своїм духовним провідником, хоч він і далеко від них перебував. Дослідники нашої літератури кажуть, що православні українці, зібравшись в Луцьку 1621 р., урядили спровадити з Афону учених монахів, а особливо Вишенського в Україну, без якого вони не могли обійтися, бо ж він таки був їм до деякої міри провідником у боротьбі з латинниками-поляками. Та

в той час Вишенський уже не жив. Православним залишилися тільки його цікаві й цінні „послання”, в яких Вишенський виявився, як ми вже згадали, великим письменником того часу. Його твори мають велику цінність як із ідейного так і з мистецького боку і перевищують твори всіх письменників-полемістів.

На Вишенським одначе релігійна полеміка не кінчилася. Часи Вишенського були саме порою розцвіту полемічного письменства. Окрім тих полемістів, що їх ми вже напочатку згадали, виступив іще цілий ряд інших письменників більше й менше талановитих, але ніхто з них уже не дав нашій полемічній літературі таких творів як Вишенський. Все ж і вони варті згадки. Не тільки тому, що боронили української віри а тим самим і української народности, але й тому, що їхні твори збагатили наше письменство. Згадати б тут таких авторів, як митрополит Петро Могила („Літос ілі камень”), Інокентій Гізель („Правдива віра”), Степан Яворський („Камень віри”), Дмитрій Туптало і інші, але ці автори відбились від нового життя й дійсности й заглибились у богословські справи, зрозумілі й доступні хіба тільки вченим. Та й мова цих полемістів усе більше відходить від народньої, а то й від української взагалі, бо деякі автори писали твори по-польськи, або „славенорос-

---

Про Вишенського написав дуже гарну поему І. Франко п. н. „Іван Вишенський”.

ски". Ще хіба Петро Могила, один із найвизначніших діячів України того часу, що побіч казань, написаних у згаданому богословському дусі, писав цікаві передмови до всяких печерських видань, які виходили під його опікою, як архимандрита. В цих передмовах часто пробивається Могилин патріотизм, любов до „отчизни милої" України, для якої Могила посвятив працю усього свого життя. Особливі заслуги має Могила в розвитку українського культурного життя. Це ж він висилав молодих талановитих людей на заграничні університети, щоб дати Україні вчених оборонців віри, і професорів. Найбільшим ділом Могили була переміна київської школи на лад західноєвропейських високих шкіл. До цієї школи, що була свого роду університетом, Могила завів латинську мову, яку вважали тоді за ознаку вищої освіти. З цієї школи, що від 1631 року звалася Колегією, а від 1701 Академією, вийшло багато людей, що ширили не тільки в Україні, але й Московщині освіту й культуру. Перед своєю смертю записав Могила на цю школу великі гроші і тим чином дав їй підстави тривалого існування.

Коли ми говоримо про полемічне письменство, не можемо поминути ще проповідного письменства, а того часу, яке, зрештою, так само належить до полеміки. Українська проповідь 17 ст. так само відіграла поважну роль в історії релігійної боротьби. Тільки, що вона була

більше зближена до життя, не так як писання багатьох письменників - полемістів. Проповідники не могли заглиблюватись в богословські справи, бо вони мали перед собою не вчених богословів, але всяких слухачів, які глибокої богословської ученості не розуміли. До них треба було говорити інакше. До того ж українська проповідь була оборонною зброєю проти латинників, які вже здавна користувались силою живого слова в війні з православ'ям. Проповідь, живе слово, завжди мало й має велике значіння. Не диво, що вже тоді наші предки пильнували вчити цієї вмілості в школах, вишколювали проповідників та й посилали їх пізніш між люди боронити віри й народности. При кінці 16 ст. при церковних братствах були навіть окремі „посади” для проповідників, яких завданням було виступати з проповідями по церквах.

З-поміж визначніших фахових проповідників того часу тривалий слід залишив по собі в історії українського проповідництва найкращий бесідник-проповідник Степан Зизаній. Це була особлива людина, що нічого й нікого не боялася. Чудовий промовець, палкий агітатор, Зизаній виголошув проповіді не з одної казальниці. Його діяльність припадає на час, коли в Україні проявилась унія. Тоді він і їздив з одного міста до другого й проголошував з амвони своє вогненне слово, за яке його поляки вперто переслідували, бо він не боявся зганити ні короля, ні маг-

ната, ні єпископа, чи якогось іншого високого достойника. Його вже й на вигнання засуджували, напастували, на життя його наставляли (одного разу з Вільна мусів комином утікати), щоб поспекатись, але Зизаній не зважав на те, лиш уперто виконував своє діло, лаючи духовних і світських магнатів, одних — своїх, що за почесні й багатства народу й віри своєї цуралися, а других — польських, що гнобили український нарід і віру. Зизаній не обмежувався до самих тільки церковних справ, він і в політику заглядав, бо зрештою церковних справ від політичних тоді не можна було відділити. Його казання мали велику силу, тому й не диво, що поляки його так страшенно не любили.

Іван Вишенський своїми посланнями і Зизаній проповідями, це дві найбільші величини в нашій літературі того часу.

Проповідями займався інший проповідник 17 віку, Кирило Транквіліон-Ставровецький, що писав проповіді на неділі й свята, але в них, як кажуть дослідники, мало життя. Цей проповідник обмежується до християнської науки і нема в ньому того запалу, що в Зизанія. Такі самі казання писав згадуваний уже Захарія Копистинський та Леонтій Карпович. Вже інакше виглядають проповіді ректора Київської Академії Іоаннікія Галятовського, що писав їх уже за вимогами окремої науки т. зв. реторики (наука про укладання промови, бесіди) на західноєвропейський лад. Га-

лятовський писав різні проповіді, („Ключ розуміння”...) але написав також „Науку албо способ зложення казання”, в якій виложив, як треба укладати проповідь. Це перша в нас теорія т. зв. реторики, бесідництва.

З інших проповідників можна б згадати іще Антонія Радивилівського, якого проповіді писані досить популярно й цікаво („Огородок Богородиці” 1676, „Вінець Христов” 1688), Лазаря Барановича — одного з кращих дипломатів того часу, та й оборонця автономности України, але його проповіді мають радше риси публицистики як літератури. Все ж і ці автори, хоч би які були їх твори, більш чи менш життєві, цікавіші чи менше цікаві, то вони все таки займають в історії нашої літератури своє місце.

12. ДАВНІ ВІРШІ.

Як уведення християнства в Україні викликала потребу церковних книг, з яких можна б відправляти церковні богослуження так повстання і розвиток шкільництва викликає потребу шкіль. підручників, із яких можна було вчити таких чи інших предметів. Отак повстали різні граматики церковнословянської мови, якими користувались не лиш в Україні, але й у Московщині й Сербії (граматика Мелетія Смотрицького), словники церковно-словянської мови (Памви Беринди), підручники до науки історії, богосло-

вії, а також підручники поетики. Поетика, це наука про поезію; підручник поетики подавав правила й указівки, як

Київська Академія й її студенти (спудеї).

укладати вірші. Поетика була одним із головних предметів навчання в Київській Академії, тому й школа була тим місцем, де зродилися вірші. Писали їх професори й

студенти. Професори на те, щоб показати, як треба укладати вірші, а студенти на те, щоб показати, що вони зрозуміли правила поезики. Зразу переробляли церковні пісні. перекладали латинські релігійні гимни, а потім писали оригінальні вірші, власного укладу з нагоди якогось свята шкільного, або церковного, на іменини ректора школи, або на привіт митрополита, на Різдво та Великдень і інші. Отак повсгали різні роди віршів, серед яких визначалися великодні й різдвяні вірші, т. зв. „похвальні оди”, які писалися на похвалу якоїсь визначної особи, любовні вірші і б. інших.

Спочатку всі ці вірші мали поважний релігійний характер, як от різдвяні або великодні, але згодом помітне в них стало те, що до такого поважного, релігійного вірша домішували, вплітали щось смішне. В київській школі завівся звичай, що студенти ходили на Різдво та на Великдень до багатших міщан вітати їх із Різдом та Великоднем. За те діставали якусь нагороду в харчах або грошах і так заробляли собі на життя, бо в шкільних бурсах було дуже бідне життя. Щоб легше й більше дістати, щоб здобути собі більшу прихильність жертводавців, школярі додавали трохи смішного та й жартівливого, щоб розсмішити слухачів, та викликати добрий гумор, а вслід затим отворити їх кишеню. Це домішування смішного й жартівливого полягло на тому, що школярі пародіювали колядки або релігійні оповідання. Це значить, що вони замінювали деякі біблійні особи

світськими із народного життя, перекручували слова, вставляли зовсім інші речення - оповідання або в колядку, пов'язували біблійні події з сучасним життям і т. п.

От як виглядає нпр. „пародія” (перелицювання, перекручення) відомої колядки „Нова радість стала”:

Нова рада стала
що хліба не стало,
а ви тее люди знайте,
пиріженьків нам давайге,

Як буде ще й книшчк
і повная чара,
то скажемо счаси Боже
цьогс дому господара.

Або знову інша колядка „Предвічний родився пред літи” виглядає в перекрученню так:

А в печі пироги сиділи,
вони собі горя претерпіли;
я до печі приступав,
по одному витягав,
поки були.
У печі пирогів не стало,
я поліз на гору по сало,
і там сала не дістав,
з драбиною згори впав,
розбився.

В інших різдвяних віршах, які уклали школярі, розповідається про біблійні події від початку світу. В поважних віршах говориться поважно про біблійні події, а в цих

смішних, гумористичних всі ці події перекручені на смішний лад. Як Адам і Єва зіли яблуко з забороненого дерева, то Бог прийшов до раю, „щоб побити пику й морду й очі виколоть бісам”. Чорт запросив Адама і Єву в гостину, а потім і сам загостив до нього. В часі гостини Адам упився а на другий день, як пробудився, то побачив, що він без сорочки. Він сховався в куток, але Бог найшов його й запитав за сорочку. Адам крутив, що загубив, але потім признався, що пропив. За те Бог вигнав Адама і Єву з раю такими словами:

Пішов же вон, Адамє, з раю!
Обівся яблук аж сопеш!
Це так ти доглядаєш гаю?
Без попиту, що хоч, і рвеш
А ти іди, небого, прясти!
Адам тебе, щоб наглядав!
А щоб не зміла яблук красти,
Адаму я нагайку дав.

Причиною приходу Христа на землю було те,

щоб одягнуть Адама й Єву
на те Христос родився нам.
Родивсь Христос, Адам гуляє,
є нова свитка і кожух
і Єва в плахті походжає,
і знов радіє дух.

Про загальну радість на небі й на землі з приводу народження Христа є коляда, в якій показано, як нарід тішився Христом:

„Для цих рідин всяк христинин вмирає ковбаси
Баби, діди пиво, меди, горілку варену
кухликком пють, з книшами жруть свинину печену
Хлопці, дівки навпередки бігають під хатки
, як вовки або свинки, скиргичуть колядки
Лани купці, славні кравці, шинкарство, міщани
об сім Різдві усі в нові убрались жупани.
Мати земля уся гуля і взявшись у боки,
пісні гука, бе гопака в підківки широкі”.

В той час, як народився Христос, Адам і Єва сиділи в пеклі. Бог написав до Адама листа : повідомив його про народження Христа. І як Адам перечитав цього листа всім грішникам у пеклі, настала там загальна радість:

У увесь тут загудів люд, мов літом ті бджоли:
беруть жінок, ведуть в танок, затикавши поли
тії бичка, ті козачка, ті горлицю скачуть,
самі ж старі, сидя в шатрі, од радости плачуть.
Пророк Давид там же сидить і на кобзі грає,
пісню святу Спасу Христу з Псалтирі читає.
Чернявий Хам сидить теж там і ріже в сопілку,
сам добре пе і всім дає квартою горілку.
Куці чорти, мов ті чорти голоднії скиглять
лапи гризуть, що попав рвуть, скрутились і піяють
Суціга смерть собі ж круть-верть і ляп-ляп

[кістками,
біжить в куток, бере в мішок з косою, з ножами
Заступ хапа, яму копа і все в ту поклала.

Малу-помалу мода писати вірші поширилася і поза школу. І як зразу появлялися вірші на біблійні теми, то згодом тематика їх поширилася. Появляються вірші на чисто світські теми. Правда, авторами світ-

ських віршів бувають не раз ті самі студенти київської школи, що не скінчили науки і жили між народом як „бакалярі” (учителі) або дяки. Вони й були тими, що винесли моду віршувати поза шкільні мури. Між світськими віршами цікаві були т. зв. вірші-сатири, тобто такі вірші, в яких висміюється якісь людські хиби. Особливо цікаві були сатиричні вірші на політичні, суспільні й громадські теми, в яких невідомі автори висміювали всякі гріхи й хиби української суспільності. Багато було також і любовних віршів у яких автори виявляли свої любовні почування.

Та цікавіші для нас т. зв. історичні вірші на різні історичні теми, як от про хмельниччину, про козацькі повстання, про Палія й Мазепу, про зруйнування Січі, про панщину і т. п. От нпр. в одній такій вірші автор висловлює радість українського народу з приводу перемог Хмельницького над поляками:

„Честь Богу, хвала! На віки слава війску
[дніпровому,
що із Божої ласки загнали ляшки к порту
[висяному!
А род проклятий жидівський стятий, чиста Україна,
а віра святая вцале зостала — добрая новина!
І ти, Чигирине, місто українне, не меншую славу
тепер в собі маєш, коли оглядаєш в руках булаву
зацного Богдана, мудрого гетьмана, доброго
[молодця,
Хмельницького, чигиринського, давного
[запорожця”.

У вірші про перемогу Хмельницького над поляками під Жовтими Водами читаємо:

Висипався Хмель із міха,
наробив ляхам лиха,
показив їм розуми,
вивернув дідчі думи!
До Жовтої Водиці
наклав їм много хмелниці:
не могли на ногах стати,
воліли умикати.

З часів Виговського находимо цікаву віршу п. н. „Плач України”. Україна плаче й нарікає на свою долю:

„О, Боже мой милостивий,
возри на плач мой ревнивий!
Где бідница есть такая,
як я Росія Малая? ¹⁾
Всі маткою називають,
а не всі за матку мають;
другий хочет загубити,
в ложці води утопити.
Бо чи треба горшой муки
як подати ляхам в руки?
Давно они гострят зуби
давно моеї іщут згуби!
А ви дітки як чужії
садите мні їх на шиї.
От як скоро все забули,
що і виділи і чули,
як под тими ворогами

---

¹⁾ В тому часі Україну називали (москалі) Малою Росією.

стогнала я тяжко з вами,
стогнала я, ні отради
не маючи, ні поради,
коли жиди проклятії
держали церкву святії
і от святой креста бані
витагали у нас дані.
Священников забивано
кров Господню проливано.

Гетьман Іван Мазепа, що мав написати віршу
„Всі покою щиро прагнуть”.

Дуже цікаву віршу про положення в Україні й про потребу згоди між українцями мав написати гетьман Іван Мазепа п. н. „Всі покою щире прагнуть”.

Не менш цікаві є вірші, в яких автор, якийсь чернець Іван, пробує дати цілу історію козацтва. Є це т. зв. „Героїчні стихи о славних воєнних дієвствах войск запорожских...” На думку автора, нещастя нашого минулого є виною Польщі, яка поча-

ла „людем чинити незносні обиди” і тим запропастила себе й Україну. Про козаків-запорожців автор таке пише:

Не в залізні зброї, но в храбрость убрані,
Силою кріпкою свиш препоясані,
З чого всі до бою просто серце міли
К отмщенію врагів, як пламень горіли;
Страшні, як льви проти звірей боязливих,
Всяк з них смілий гонить ляхів полсхливих”.

З інших відомих авторів, що писали історичні вірші згадаємо ще Антона Головатого, Якова Марковича й Миколу Ханенка.

13. РЕЛІГІЙНА ДРАМА.

Ми вже говорили про те, що один із головних предметів навчання в Київській Академії була поетика, тобто наука про спосіб укладати вірші. Але поетика вчила не тільки віршувати, але й писати інші твори, кпр. драми.

Що то є драма? Про це вже майже кожний може знати, хто бачив бодай раз на сцені якусь драматичну виставу або т. зв. „представлення”. Простими словами кажавши, це такий літературний твір, в якому автор показує, виводить перед наші очі різні дієві особи, які щось роблять, діють. Але не так, як у повісті, чи в оповіданню, де автор про все розказує сам, описує. В драмі ні, в драмі дієві особи виходять на сцену, говорять щось, рухаються, роблять щось, а про автора ми нічого й не

знаємо. Автор ніби десь сховався, а перед нашими очима пересуваються різні особи. Драма є найдосконалішим родом літературних творів, бо в драмі ми бачимо саме життя, отже не оповідання про те життя, а саме ж таки життя безпосередно. Бо чи ж це не є саме життя, як на сцені виступають різні постаті й говорять, співають, грають, бавляться, танцюють, б'ються... на наших таки очах? Драматичний твір все можна бачити на сцені, а інший, то ні. Бо як же виставити на сцені, скажім, якийсь вірш, або оповідання? Хіба що пристосувати його до сцени, тобто з'інсценізувати, але це однако не буде таки драма. Це буде інсценізація, щось подібне до драми, але таки не драма, бо драма, це геть зовсім окремий рід письменства.

Звідки ж узялася драма, а особливо в нас? — певно запитаете. В нас драма появилася недавно, в 17 ст. але в інших народів вона вже від дуже давна існує. Драма почали писати ще старинні греки й римляни далеко ще перед народженням Христа. А в тих давніх греків вона витворилася з народніх обрядів. В нас також були такі народні обряди, що з них могла повстати драма. От нпр. весілля на селі. Тож це чиста драма. Дієвими особами тут молодий і молода, староста, дружба, дружки й гості. Вони щось роблять, діють, говорять, співають, танцюють і т. д. А в давніх греків були свої різні обряди, з яких власне й розвинулась драма. От узяв собі якийсь письменник на взір такий народний образ та й почав пи-

сати твір, у якому виступають якісь дієві особи, що щось діють. За ним пішли інші й інші і так потім повставали твори, що вже й неподібні були до народніх обрядів. Ті твори почали виставляти на сцені, і так повстав театр. Від греків навчилися писати драми римляни, а за ними й інші народи. В нас з'явилася драма вже досить пізно і прийшла до нас із Західної Європи. Тільки ж до нас прийшла не така драма, як була в давніх греків, а потім у римлян. Зовсім інша. До нас прийшла т. зв. церковна, а властиво шкільна драма.

А що ж це була та церковна чи шкільна драма? От про це й говоритимемо. Треба знати, що у Західній Європі, (тобто в Німеччині, Франції, Англії, Іспанії, Італії) драма повстала в церкві. Так само як давно грецька розвинулась з народніх обрядів, так церковна в Європі витворилася із церковних обрядів. От нпр. на Різдво відбувалися в християнських церквах особливі обряди, що нагадували правдиві події з того часу, як народився Христос. Це на те, щоб і простий нарід, що не розумів латинської мови, міг знати, що в св. Письмі написано, як воно відбувалося і т. ін. Замість пояснювати зрозумілими для простого народу словами, духовники вибирали деякі важніші події з життя Христа та й пояснювали дією, яку проводили священники, перебираючи на себе ролі біблійних постатей. Це так виглядало, наче б у церкві відбувалося представлення Христового народження чи інша подія. Таке саме було й на Ве-

ликдень, тільки що тут були інші події з Христового життя, тобто ті, що зв'язані з його воскресенням.

Ці церковні представлення, видно, дуже подобались вірним, бо вони (зн. представлення) почали розвиватись. Згодом їм стало затісно в церкві і вони перенеслися на цвинтар, а потім то й на майдан чи на ярмарок. А ще як до таких релігійних вистав почав закрадатися гумор, якісь смішні сцени, жарти, дотепи, то такі вистави вже не могли відбуватися в церкві, бо це було заповажне місце. Вони мусіли перенестись поза церкву. Але в церкві повстали релігійні сценічні вистави під Різдво та Великдень та й почали називатися містерії, від латинського слова *misterium*=таємниця, тайна. Темою таких містерій було викуплення людського роду, dokonane народженням, смертю й воскресенням Ісуса Христа. На зразок таких різдвяних та великодніх драм-містерій повстали згодом інші драми; їх змістом були життя й чуда святих. Ці драми називалися міраклі, від латинського слова *miraculum*=чудо. Але були ще й інші релігійні драми, звані мораліте, яких завданням було моралізувати глядачів. В таких драмах виступали вже не біблійні особи, але т. зв. алегоричні постаті, як нпр.: Гнів, Правда, Неправда, Заздрість, Любов, Чеснота та й інші. Ці постаті вели між собою розмови, що мали моралізуючий зміст. Це на те, щоб глядачі бачили, яку шкоду роблять злі прикмети людини, і яку користь приносять добрі.

Словом, такі драми-мораліте мали завдання впоєвати в нарід моральність.

Отак повстала і так виглядала релігійна драма в Європі.

Та ми говорили на початку цього розділу ще й про шкільну драму.

Мабуть не тяжко вам буде відгадати, що шкільна драма повстала в школі, так само, як релігійна в церкві. Тільки ж шкільна драма почалась трохи інакше, отже не із шкільних обрядів. Шкільна драма мала за мету допомогти учням вчитися латинської мови, що була тоді мовою книжок і освічених людей у Зах. Європі та й головним предметом навчання у школах. Для цього псчали виставляти в школі комедії давніх римських письменників. Але тому, що деякі з них скоро знудилися глядачам, деякі були занадто „кумедні”, а деякі не дуже надавалися для школи, як не педагогічні, вчителі різних шкіл почали самі писати драми, щоб школа мала що виставляти. Тільки ж, як уже писати нові, то писати такі, щоб не тільки було з них користи, що навчання латинської мови, але й плекати релігійного духа серед шкільної молоді та закріплювати їм основні правди віри. З цього приводу вчителі-драмописці взяли собі за основу містерії, про які ми вже згадували, писали побожні драми, які учні виставляли в школах. Змістом цих драм були, як ви вже певно догадуєтесь, біблійні події. В Зах. Європі школами у той час опікувались езуїти, отже вони опікувались також і цими драмами, що дійшли

під їх опікою до дуже високого розвитку. Особливо декорації вміли езуїти дуже добирати так, що езуїтські вистави були дуже гарні (декораційно) й багаті. Дуже часто на такі шкільні вистави приходили королі й інші достойники. Велику роль грали шкільні драми і в релігійній суперечці латинників і лютеранів, тобто євангеліків.

14. ШКІЛЬНА ДРАМА В УКРАЇНІ.

Ота сама шкільна драма прийшла в Україну, а прийшла вона трохи через Польщу, а трохи безпосередньо з Зах. Європи. Живши під Польщею, наші предки добре додивлялись до того, що робилось у Польщі та що діялось у Західній Європі. А коли в Польщі з'явилась ота т. зв. езуїтська (шкільна) драма, то наші й собі взяли до неї, бо треба було дуже часто воювати з ворогом його власною зброєю. Це тому, бо ця шкільна драма стала в Польщі засобом польонізації та латинщення українського народу.

Українська шкільна драма розвинулась у Києві, де був тоді найбільший освітній осередок на всю Україну — Київська Академія, але почалась вона не в Києві лиш на західних українських землях, тобто у Львові. Тут у 1631 р. на великодні свята виставляли учні львівської братської школи драму Йоанікія Волковича п. н. „Розмишляніє о муці Христа Спасителя”. Ця драма а радше т. зв. діалог (розмова двох дієвих

осіб) поруч із такими діялогами як „Христос пасхон” (1630) — це найстарші драматичні твори, що повстали в Україні.

Та все ж шкільна драма розвинулась не у Львові, але в Києві, в Київській Академії, де вона стала звичайною формою письменства. Звичайно писали драми професори академії, що вчили поетики, а студенти її виставляли перед усією академією та запрошеними гостями. Зразу драми писалися на зразок єзуїтських, що були в Польщі, але пізніше наші драмописці писали самостійно за вказівками поетики. А в поетиці були докладні поучення, як треба писати драми, кілька дій має мати драма і т. п. Темою українських шкільних драм були, очевидно, біблійні події, ті самі, що ми бачимо в релігійній драмі Зах. Європи. До таких драм належить багато „безавторських” драм — різвяних та й великодніх — як от „Містерія страстей Христових”, Дійствія на страсті Христові, „Дії на Різдво Христове”, „Мудрість предвічна”, „Слово про збурення пекла” і б. ін., але багато з них мають тільки історично-культурну вартість.

Та були й гарні, добре написані драми, не тільки за правилами поетики, але й талановито. Їхні автори виявили будьякий літературний хист, тимто такі драми мають більшу літературну вартість.

До таких належать передусім драми св. Димитрія Ростовського п. н. „Успенская драма” чи „Кающійся грішник”. Темою цих драм є боротьба грішної людини з власними гріхами. Автор додивляється

вже до душевних переживань дієвих осіб та намагається оті переживання виказати в драмі. А до того, драми цього автора ближчі до дійсного життя, як драми його попередників, в них уже виступають особи так чи інакше звязані з українським життям, нпр. пастухи, що дуть до народженого Христа, нагадують українських чабанів. Часом стрічаємо на-

Митрополит Дмитро Туптало-Ростовський.

тяки на положення рідного краю, що робить нам ці драми ближчими. Такий же характер мають драми еромонаха Симеона Полоцького („О Навуходносорі” „О блудном сині”) який уже не хоче йти втертими слідами своїх попередників, але шукає собі власної дороги та старається по-сунути розвиток драми трохи вперед.

Також треба згадати такого драмописця, як Митрофан Довгалевський („Коміческое дійствие”, „Власнотворний образ чоловіколюбія божія”), Варлама Лашчевського, Юрія Кониського („Воскресеніє мертвих”) і ін. Правда більшість цих драм далекі від життя, але все ж вони в розвитку української шкільної драми мають своє місце і значіння.

Юрій Кониський.

Найкращі наші драмописці того часу, це Теофан Прокопович і Теофан Трофимович.

Прокопович був якийсь час професором Київської Академії. Вчив поетики і сам написав для школи підручник поетики, в яким подав спосіб писати т. зв. „трагедо-комедії”, один із родів драматичного письменства. Сам написав за всіма правилами поетики дуже цікаву й гарну драму „Володимир” („Владимір, словенороских

стран князь і повелитель”), якою зробив свого рода переворот у нашому давньому драматичному письменстві. Він відступив від практики інших драмописців, які брали за тему тільки біблійні події, і перший узяв тему з української історії а саме хрищення України. Героєм драми є Володимир Великий. Правда, змістом драми є релігійна діяльність Володимира, а не політична, але вже й це показує нам нашого князя, бодай з одного боку, а власне культурно-освітнього, бо введення християнства, це не тільки церковно релігійна справа, але й культурно-освітня. Прокоповича цікавив власне цей бік справи може навіть більше, як що інше. Хрищення України і поширювання християнства в Україні цікавили автора, як боротьба нового із старим, поступу з назадництвом, освіти з темнотою, ідеалізму з матеріалізмом. Боротьба між тими двома силами є змістом і головною думкою драми.

Новиною в тодішній драматичній літературі було також те, що в цій драмі автор показав душевні переживання героя, чого не бачимо в інших драмах його попередників. А це вже був крок до зближення української драми, до європейської, яка була тоді вже дуже високо розвинена. Прокопович був людиною високої освіти, європейське письменство знав досить добре. Вплив деякий цього письменства на Прокоповичеву літературну творчість досить помітний. А це доказ, що українська література знала дорогу до самого джерела лі-

тературної творчості, не потребуючи ніякого посередництва. Вартісним у цій драмі є й те, що автор пробує звязати „староруські часи з сучасністю”. Всі оці новості в драмі Прокоповича роблять драму не тільки цікавою, але й близькою нам, не говоривши вже про її літературну вартість, яка є занадто очевидна.

Отак драма Прокоповича геть віддали-

Теофан Прокопович.

лась від того рода драм, що вироблялись у тодішніх польських єзуїтських школах і наблизилась до світської європейської драми, що переживала в той час свої найкращі часи.

Другий драмописець — Теофан Трофимович — пішов ще далі від Прокоповича і ще більше звязав літературу з життям. Трофимович написав драму п. н. „Ласка Божа, (що визволила Україну від нестерпних кривд ляцьких через преславного геть-

мана запорозьких військ Богдана Зиновія Хмельницького”). Трофимович теж був професором поетики в Київській Академії і там написав цю незвичайно цікаву драму. Тема цієї драми ще ближча до життя як Прокоповичева. Трофимович узяв собі за тему повстання Хмельницького, а це, не треба й говорити, надавало їй глибокої вартости та великої цікавості. Та й нам ця драма буде близька, багато ближча як усі інші драми того часу, а навіть, як Прокоповичів „Володимир”, хоч від її повстання багато минуло часу. Та близька вона нам своєю темою, своїм змістом, та ставленням автора до тих усіх подій, які змальовує в драмі. Змістом драми є найважливіші події першої війни Хмельницького з поляками. Хмельницького змальовує автор, як великого патріота і борця за долю й волю України, надає йому отаких правдивих, реальних рис, які ми знаємо з історії. Хмельницький розуміє причини занепаду рідного краю і розуміє, що єдиний на це спосіб — виступити збройно проти гнобителя. Закликаючи запорожців до повстання, Хмельницький от як змальовує становище України:

... — Як тяжко угнітили
Бідную Україну тими очковими
Поємщизнами тими, також роговими;
Повимишляли к тому уже і ставщизни,
А при іних поборах і сухомельщизни.
Власнее наше добро в очах перед нами
Арендують і в своїм невольні ми сами.

І уже по времени ані дітей рідних,
Ні жен власних наших не будет свобідних,
Що ж говорить о інших бідах наших більших?
Що о безчестіях і укоризнах гірших?
Козака і жида не важать: миліший
Їм жид, аніж русин, і ніби чесніший:
З жидом вони їдять, пють, бенкети справляють
А козака бідного за ні за що мають.
І що гірше: которим поклін віддавали
турки і татари, а многі не востали
нікогда же, егда раз наклонили віі
нині, срамно і казать, нині самі сії
жидам кланяються і шапку в руках носят
перед ними і їх як панов яких просять.

Закликаючи козаків і нарід до повстання
Хмельницький каже, що від них самих
залежить, чи мають жити при своїх старих
козацьких вольностях, чи бути вічними ра-
бами, отже, чи

при козацьких вольностях без налога, яко
Іздавна жили, чи вічними рабами
в ляхів бути, которії, як хотят, над нами
і над дітьми нашими руки істирают
і уже явного нас студа ісполняють
А мні далеко лучше видится і главу
свою положить ніжеби козацькую славу
і Україну з крайним студом потерять.
чи неблагодарним врагом голдувати.

Далі він пригадує козацькі заслуги для
Польщі, оборону перед турками й татарами
так, що поляки за Україною спали спо-
кійно, як за сильним муром. Не згадуючи
давніх козацьких геройств, подвигів, ко-
заки дуже багато прислужилися Польщі.

От хочби козацька перемога під Хотиним.
Якби не це, то Польща

... давно б уже до чорта пропала
і сама свого би сліду не лізнала.

Гетьман радить козакам подумати й
подбати про те, щоб помстити всі кривди.
В Бога просить він помочі а від козаків
жадає в один гуж тягнути.

Тільки ви всі в один гуж со мною тягніте
а вітчини й віри своєї не дадите
православної до кінця от них пропадати
і козацької на віки славі ізчезати!

Та козаки й самі дуже добре бачать не-
долю України. Вони всім серцем хочуть
стати в її обороні. Гетьманові заявляють,
що не злякаються ляхів, як не лякалися
турків і татарів. В імені всіх козаків ко-
шовий заявляє:

Відаем, яко всім нам Україна мати!
Хто ж не похоче руку помочі подати
Погибаючій матці, був би той твердіший
над камінь, над льва був би таковий лютіший!
Ми всі, як прежде були без всякої одмови
так і найпаче тепер служити готові,
будем себе й матку нашу боронити,
аще нам і умерти будем ляхов бити!

Злегка порушив автор також і соціаль-
не відносини в тодішній Україні, вважаю-
чи, що згода й „друголюбіє” — це найпер-
ша умова добра рідного краю. От устами
гетьмана Богдана автор звертається до ко-
зацької старшини з такими словами:

Не обидіте нічим братії своєї:
Хто лісок добрий, або хуторець порядний,

Хто став, хто луку, хто сад має ізрядний —
Болить або завидить тому не хотійте
Як би його привлащать к собі не іщите
Ібо когда козаки уже обнищають (-зубожіють)
То не довго остатки ваші протривають.

Це слово автор кинув убік козацької старшини, що якраз тоді почала навперейми привласнювати собі хутори, луки, лани своїх бідніших земляків, а селянство обертати в кріпаків.

Всі ці виїмки, які ми тут навели, показують, що ця драма Трофимовича таки справді явище незвичайне й нещоденне серед тодішньої нашої драматичної творчости. Літературна вартість цієї драми ще більша як Прокоповичевого „Володимира“. „Будовою своєю, змістом і ідеєю вона звязана з сучасним авторові українським життям і українською національною традицією“. Такої ідейности не мала хіба ні одна драма того часу. Формою і змістом вона дуже наближується до історичних дум і пісень, про які ще будемо говорити. Недиво, що ця драма займала найперше місце в шкільнім репертуарі.

На жаль інші наші драмописці того часу не пішли ні за Прокоповичем ні за Трофимовичем, але завернули до давнішої практики. Доказом цього хочби драма білоруського архієпископа Юрія Кониського, що написав драму „Воскресеніє мертвих“, в якій вертається знову до біблійної теми. Все ж Кониський, хоч узяв біблійну тему, має на думці і українське

життя. І тут, як у попередній (Трофимовичевій) драмі находимо натяк на суспільні й соціальні відносини в Україні XVIII. ст. Автор злегка зачепив оту велику болячку українського життя, якою було привласнювання маєтків козацькою старшиною. Ця бо старшина й багатші люди загортали маєтки бідніших, селян і робили з них своїх підданих і кріпаків.

Оце й усе, що вяже цю драму із сучасним життям, решта ж, тобто тема, дієві особи, взята з біблійної історії, що як-не-як а таки дуже далеке від українського життя. А надто, що тодішня читацька чи глядацька публіка мала вже інші вимоги до літературного твору, як давніше, отже такі твори, де не було нічого свого, тільки чуже, мало кого цікавили й притягали. З того боку й сьогодні дивимося на ті твори і оцінюємо їх з уваги на те, чи вони ближчі, чи дальші до дійсного життя взагалі, а до українського зокрема. В більшості ці драми, а є їх доволі багато, трохи нудні, тяжко символічні й українському читачеві чужі. Такі самі були драми й інших драмописців, як Варлаама Лещевського, Лаврентія Горки, Юрія Щербацького, Михайла Козачинського та й інших, що замість причинитися до розвитку української драми, спричинювали її занепад, не вмівши відповісти вимогам, які ставило перед ними українське життя.

Та чого не зробили поважні драми того часу, це виконали інтермедії.

15. ІНТЕРМЕДІЇ.

Інтермедії зуміли звязати українську літературу з українським життям.

Що це таке інтермедії чи інтерлюдії?

Колись, як у школі виставляли поважні драми на Різдво або на Великдень, прийнявся звичай вставляти поміж дії поважної драми веселі сцени. Це на те, щоб глядач трохи відпочив, бо поважна драма дуже томила глядачів. Треба знати, що за тодішнім звичаєм вистава одної, нпр. великодної, драми тривала дуже довго, не раз і два-три дні. А ще як узяти під увагу, що зміст такої драми був дуже тяжкий і... нудний, то можемо собі уявити, яке вражіння на глядача робила така драма. Так от драмописці почали додавати до тих драм щось веселе й смішне, щоб глядач відсвіжив свою увагу й відпочив. Зразу були це додатки дуже маленькі, тут то там, але згодом вони виділились в окремі сцени, які виставляли поміж поодинокими діями і від того вони й почали називатися „междудійствія” (міждії) або інтермедії чи інтерлюдії. Отже якщо й було щось із життя в багатьох церковних чи шкільних драмах, то власне оці інтермедії, яких змістом були якісь дотепи, жарти, чи навіть веселі події з народнього життя. Отак помалу добувало собі народне життя і народня мова доступ до літератури, особливо до драматичної. Зрозуміло, що з усіх родів української літератури XVII—XVIII вв. інтермедія най-

краще відзеркалює тодішнє українське народнє життя, змальовуючи легко, весело й жартівливо народній побут, показуючи душу народніх мас, його ясні й темні сторінки, відношення до чужинців і сусідніх народів — поляків, жидів, москалів турків і ін.

Найстарші наші інтермедії заховалися в польській драмі Якуба Гаватовича, писані по-польськи (польськими буквами, але українськими словами). Цю драму разом із інтермедіями виставляли 1619 р. в Камінці Струмиловій на ярмарку. Одна з них називається „Продав ката в мішку”, а друга „Найкращий сон”.

Та найкращі інтермедії дав нам Митрофан Довгалевський. Був професором поетики в Київській Академії. Написав дві драми — різдвяну й великодну. Одна з них називається „Коміческое дійствие” (1736) і друга „Власнотворний образ чоловіколюбія Божія” (1737). Та для нас важні не так його драми, як власне інтермедії, які він додав до цих драм по пять до кожної. Цікаві ці інтермедії тим, що автор змалював у них тодішні суспільні відносини в Україні і тяжке положення українського народу. Це дуже гарні побутові образки з життя людей усякого стану. Симпатії автора завжди по боці простого народу, а особливо козаків, що в цих інтермедіях виступають як оборонці покривдженого народу. Незвичайно виразно змальовує автор жорстокість і нелюдність поляків, що знущалися над українсь-

ким селянством та мучили його в кріпацтві. Дійшло вже й до того, що

ляхи-шилихвости людей продавати почали.

Козак, що з'являється всюди, як визвольник, бачить це все нещастя українського селянина й каже:

... Та не знаю, що то з того вийде
Як на ляха година нещаслива приїде.
За те, що християнську кров жидам орендують,
Десь то на себе лихо якесь віщують.
Да ще буде їм лихо, нехай пождуть трохи!
Бо ми вже знали добре ляховецькі здохи:
Тільки їх помаленьку будемо нуздати,
То вони заречуться християн продавати.

Визволивши селянина з ярма, в яке запряг його поляк, козак впрягає поляка й жида.

З усіх цих інтермедій видно, що Довгалевський був таки талановитий драматичний письменник, тільки ж його талант виявився не так у поважних драмах, як радше в оцих інтермедіях, які в нього так уже розвинулись та розрослись, що заглушили та відсунули на дальший плян саму драму, до якої були тільки додатком. Та коли візьмемо на увагу, що власне ці інтермедії були цікаві, живі, зв'язані з сучасним життям а не сама драма, зрозуміємо, що йнакше й не могло бути. А надто що мова інтермедій була жива народня а мова драм — давня книжна, тобто церковно-словянська, якої нарід не дуже розумів і не

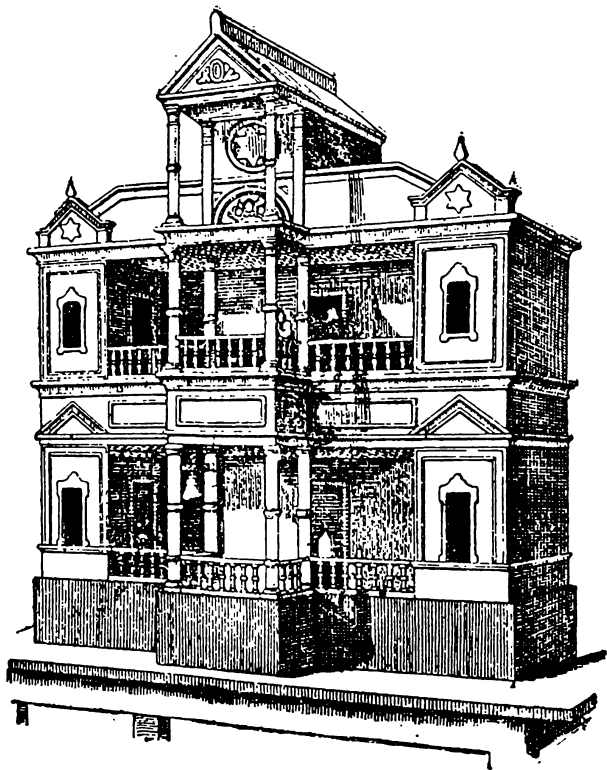
любив. Не мало притягав увагу й цікавість до цих інтермедій гострий і голосний протест проти кріпацтва й польського гнету. Все це, разом узявши, є й те, що становить не тільки літературну, але й велику громадську вартість цих інтермедій. Їхня вартість не змаліла і досі.

16. ВЕРТЕПНА ДРАМА.

Як ми вже говоримо про стару нашу драму та інтермедії, не можемо поминути також т. зв. вертепу та вертепної драми в Україні, бо вертеп дуже тісно вяжеться з драмою й інтермедіями.

Чи ви бачили коли вертеп? Напевно мусіли бачити, бо по наших селах ще й тепер ходять на різдвяні свята з вертепом, але цей вертеп трохи інший від давнього. Колись це була дерев'яна скринька переділена на два поверхи. Тільки ж у вертепі виступали замість акторів — ляльки, що грали ролі поодиноких людей. Ляльками порушував за сценою чоловік, що звичайно виглошував різні слова так, наче б то говорили самі ляльки. Горішній поверх представляв звичайно Вифлеєм. Тут відбувалася перша частина вертепної драми, якої змістом було народження Христа, поклін трьох царів та пастухів, дютість Ірода і його смерть. В долішній частині відбувалися веселі сцени, в яких виступали такі особи як солдат, баба, поляк, жид, циган, козак, маляр і інші народні постаті. За сценою був ще хор із скрипкою.

Вертеп повстав у нас ще десь у 17 в. й вдержався майже цілий 19 вік. Був час, особливо у 18 ст., що різдвяні свята без

Український вертеп (переховуваний у родині Галаганів).

нього не могли обійтись. Вертепом займались переважно школярі, мандрівні дяки, дяки пиворізи та й інші мандрівники, зви-

чайно бувші учні, що знайомі були із шкільними драмами і на їх основі укладали вертепні драми. Найбільше споріднена з вертепом є шкільна драма Тупталенка „Комедія на Різдво Христове”. Цікаво завважити, що мова вертепних драм була дуже мішана, залежно від осіб, які провадили розмови. Якщо це були якісь освічені люди, або належали до вищої верстви, нпр. три царі, то вони говорили зви-сока, книжною мовою, а як це були поста-ті з народу нпр. пастухи, то говорили про-стою, народньою мовою.

17. ІСТОРИЧНІ ПІСНІ Й ДУМКИ.

Як ми говорили про віршеву творчість в нашому письменстві середньої доби, то ми згадували й про історичні вірші та показували декілька зразків тих віршів. Але не треба думати, що історичні вірші й істо-ричні пісні, що про них буде мова нижче. — це те саме. Ні, між ними є різниця. Ви вже знаєте, як повстала вірша, хто писав вірші, з якої нагоди і т. п. Пригадаємо со-бі тільки, що вірші писали „спудеї”, тобто учні київської школи, для зарібку, але во-ни не були ніякі поети, тільки віршороби. Їх і називали тоді глузливо „піїтами”. Та пізніше мода чи звичай писати вірші пе-ренісся поза школу, і вірші складали уся-кий, хто вмів трохи добирати риму та й клеїти сякі-такі віршові речення. Отак по-встали вірші релігійні, потім сатиричні,

громадські й історичні. Але в цих віршах правдивої поезії зовсім не було, або дуже мало, а самі вірші були дуже незугарні.

Зовсім інакше стоїть справа з історичною піснею, яка власне нераз буває дуже поетична, як і взагалі народня пісня. Чужинці, що цікавилися українськими народніми піснями нераз висловлювали думку, що нема кращих народніх пісень, як у нас, українців. І свої і чужі захоплювалися нею. Хтось висловив думку, що народня пісня в Україні, це все: поезія й історія й побут. І воно справді так, бо наш нарід виспівав у тій пісні всеньке своє життя, минуле й сучасне, свої радощі й горе, усі свої прикрі й приємні хвилини та всі свої переживання. Словом, нарід вложив і виспівав у цих піснях всю свою душу. Не диво, що ці пісні такі гарні й поетичні, що аж чужинці захоплювались ними. Один німецький учений, що досліджував українські народні пісні і перекладав на німецьку мову, писав, що „нема в світі такої країни, де б народня поезія була така багата, і народній дух так живуче й гарно виявив себе в своїх піснях, як в українців”. І це велика правда, якої ніхто не може заперечити.

Хто ж творив народні пісні, а особливо історичні пісні й думи? На всякий випадок творцями історичних пісень не були ні „спудеї”, ні мандрівні дяки-пиворізи, ні всякого рода принагідні піїти-віршороби, але народні поети, люди обдаровані великим поетичним хистом, люди з висо-

копоетичною душею. Власне тому їх пісні такі гарні й поетичні.

Що є змістом історичних пісень і дум? Звичайно, історичні події й особи. Власне тому й називають ці пісні поетичним літописом. Дослідники відрізняють, з уваги на тему, давніші пісні від пізніших, новіших. Давніші змальовують боротьбу українського народу з турками й татарами. От як співається в одній пісні про зруйнування татарами українського села:

За річкою вогні горят;
Там татари полон ділят.
Село наше запалили
і багатство розграбили,
стару неньку зарубали,
а миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудут,
бо на заріз людей ведут:
коло шиї аркан веться
і по ногах ланцух беться

Багато розказується в цих піснях про долю полонених, яких татари забрали в ясир. Є це т. зв. невольницькі плачі, що змальовують страшенні муки в турецькій неволі. Прочитаймо хочби такий уривок:

У святу неділю не сизі орли заклекотали,
Як то бідні невольники у тяжкій неволі заплакали,
Угору руки підіймали, кайданами забряжчали,
Господа милосердного прохали та благали:
„Подай нам, Господи, з неба дрібен дощик,
А знизу буйний вітер!

Хочай би чи не встала на Чорному морі бистрая
[хвиля,
Хочай би чи не повиривала якорів з турецької
[каторги!
Да вже ця нам турецька бусурменьська каторга
[надоїла:
Кайдани-залізо ноги повривало,
Біле тіло козацьке-молоденьке коло жовтої
[кости пошмугляло!"
Слуги, турки-яничали, добре дбали,
Із ряду до ряду захожали,
По три пучки тернини і червоної таволги у руки
[набірали,
По тричі в однім місці бідного невольника
[затинали,
Тіло біле козацьке-молоденьке коло жовтої кости
[обривали,
Кров християнську невинно проливали.

Дуже прикро переживав український нарід ці часи і дуже болюче відчував неволю, брак власної державности. З цих прикрих і болючих переживань зродилися твори-пісні, які глибоко-зворушливо оплакують нещасливу долю українського народу та й змальовують його героїзм, небуденний героїзм у боротьбі з наїздниками — турками, татарами й поляками.

Ті історичні пісні й думи, в яких змальований побут козаків у неволі, їх туга за рідним краєм, тяжке горе бранців, і інші творять окрему групу що називаються невольницькі думи. Своїм змістом вони відносяться до 16 і 17 вв. В цій групі зустрічаємо такі пісні й думи, як „Плач не-

вольників”, „Утеча трьох братів із Озова”, „Маруся Богуславка”, „Самійло Кішка” та й багато інших, в яких бранці висловлюють прохання до родини, щоб викупили їх з тяжкої неволі, в інших прохання до товаришів, щоб визволили їх з неволі, тощо. Та не тільки невольничі муки змальовують ті пісні, але й оту надлюдську, незвичайну терпеливість, витривалість, упертість у невольників, що не заломилися серед тих тяжких мук. Треба подивляти незвичайну твердість невольників у релігійних переконаннях, сильне привязання до своєї віри й народности й велику любов до рідного краю. Ніяка сила не могла їх зломити, не могла їх потурчити й побусурменити, не могла їх спонукати виректися своєї віри й своєї національності. Десятки років сиділи невольники в турецькій неволі, за весь час і світу Божого не бачивши, десятки років тяжко-претяжко працювали на турецьких галерах днем і ніччю, але не ломилися, не піддавалися. Тільки Бога свого християнського просили-благали визволити їх із неволі:

Визволь, Господи, всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги бусурменської,
На тихій воді,
На яснії зорі,
У край веселий,
У мир хрищений,
В городи християнські.

Правда, були між невольниками одиниці, що не видержали. Це ті „потурнаки”, перевертні, що

Потурчилися, побусурменились
Для панства великого,
Для лакомства нещасного.

Про такого потурнака читаємо в думі про Самійла Кішку, найкращій з усіх записаних дум, та в думі про Марусю Богуславку. Але й у цих потурнаків прокидається часом свідомість свого походження й національності. Тоді вони, як Лях-Бутурлак у думі „Самійло Кішка”, або Маруся Богуславка у думі тієї ж назви, допомагають казакам невольникам визволитись із турецької неволі.

Другу групу творять історичні пісні й думи пізніших часів. Їх змістом є переважно боротьба України з Польщею, народні повстання проти Польщі та події за часів Хмельницького. Тільки ж ці пісні й думи вже трохи інші, як попередні, невольницькі. Коли в цих ми бачимо переважно невольницькі плачі та благання Бога визволити їх із неволі, зідхання до волі та безпорадність і безпомічність невольників, то в пізніших тих плачів та зідхань уже нема. Є тільки чин, діло. Тут козаки виступають чинно в обороні своєї волі й віри в обороні незалежності всього українського народу. В деяких піснях находимо нпр. цікаві натяки на засяг української території

в давнину. От у одній пісні говориться про козаків, що побили в якійсь битві поляків. Поляки почали називати козаків своїми

Запорожець — співак-бандурист.

братами й просили, щоб козаки пустили їх за Вислу. Козаки пустили і поляки пішли ледом по Вислі. Але лід на Вислі заломився і поляки пішли під воду. Тоді козаки

... ляхів рятували
за патли хватали
да ще далі під лід підпихали:

„Ей, ляхи ж ви, ляхи,
мостивії пани!

Колись наші діди над цією річкою казакували
да в цій річці скарби поховали;
Як будете скарб находити,
то будемо з вами пополам ділити,
тоді будемо з вами за рідного брата жити.
Ступайте, тут вам дорога одна
до самого дна!”

Найбільше дум і пісень повстало на те-
му воен Хмельницького, та взагалі народ-
нього повстання під проводом цього геть-
мана. От нпр. про бій під Жовтими Вода-
ми є пісня, в якій змальовується дуже до-
тепно погром поляків:

Утікали ляхи, погубили шуби;
гей, не один лях лежить, вищербивши зуби.
Становили ляхи дубовії хати;
придеться ляшенькам в Польщу утікати
Утікали ляхів деякії повки;
їли ляхів собаки й сірії вовки.
Гей там поле, поле, а на полі цвіти;
не по однім ляху заплакали діти.
Гей там річка, річка, через річку глиця
не по однім ляху зостане вдовиця.

На тему полонення польського „вожда”
Потоцького є також пісня, в якій Хмель-
ницький отак вітає Потоцького:

Гей, пане Потоцький,
чом у тебе й досі розум жіноцький?
Не вмів ти **еси** в Камянці Подільській пробувати,

печеного поросяти, куриці з перцем та шапраном
[уживати,
а тепер не зумів з нами козаками воювати!
Будеш тепер житню саламаху з туслуком
[уплітати.
Хіба велю тебе до рук кримському хану дати,
щоб навчили тебе кримські нагаї сирої кобилини
[жовати.

Про ту велику радість, яка повстала в
Україні з приводу вигнання ляхів є теж
дуже гарна пісня, яка свідчить про весе-
лий настрій народу:

Гей ви хлопці, ви добрі молодці, гей, гей, не
[журіться;
посідлайте коні воронії, гей гей, садовіться!
Та поїдем у чистеє поле, гей, гей у Варшаву,
та паберем червоної китайки, гей, гей, та на
[славу,
гей, щоб наша червона китайка, гей, гей, не
[злиняла
та щоб наша козацькая слава, гей, гей, не
[пропала;
гей щоб наша червона китайка, гей, гей,
[червоніла
та щоб наша козацькая слава, гей, гей,
[не змарніла.
Гей у лузі червона калина, гей, гей похилилася,
чогось наша славна Україна, гей, гей
[засмутилася
А ми ж тую червону калину, гей, гей,
[та підніmemo
А ми ж свою славну Україну, гей, гей,
[та розвеселиmo

Крім Хмельницького нарід запам'ятав собі ще й інших провідників народніх повстань і зложив про них пісні. Багато нпр. було пісень про Кривоноса, Нечая, Морозенка й ін. Всі ці пісні й думи дуже живо

Старий дід-кобзар

й реально змальовують події та особи. В них багато гумору й глузу (сатири), настрій дуже часто погідний і веселий. Цим і різняться ці думи й пісні від невільницьких, що були поважні й сумовиті.

При співанні історичних пісень та й рецитації дум вживали окремих музичних інструментів, а саме кобзи й бандури. Ці два

інструменти прийшли до нас із чужини, але вони так прийнялися, що стали згодом українським національним музичним інструментом. Між кобзою й бандурою була якась різниця, але вона згодом зовсім затерлася, так що кобза й бандура вважалася за одне. Музики, що грали на тім інструменті називалися кобзарі або бандуристи. З обох назов прийнялася одна — кобзар, але нині кобзаря називають уже тільки бандуристом, чи не тому либонь, що ця назва прийнялася загально серед козаків.

18. КОЗАЦЬКІ ЛІТОПИСИ.

Може комусь із вас дивно буде, що ми зараховуємо чомусь до письменства, тобто до поетичних творів, такі ніби зовсім далекі від поезії історичні писання, як літописи.

Можливо, що це трохи дивне, та тільки спершу. Як познайомимося ближче з тими літописами, то переконаємось, що воно й не можна інакше, що це так само поетичні твори, як нпр. вірші, або полемічні твори, про які ми вже говорили. Та й з літописами ми вже раз зустрічалися. Пригадайте собі Галицько-волинський літопис, то зрозумієте, чому ми й тепер зараховуємо до літератури козацькі літописи. Ми вже говорили про те, що літописи — це історія України. Тільки ж, що це не така історія, як сьогодні пишуть, більше або менше науково писана і т. зв. науковим

стилем. Літописи, це неначе історичні оповідання, дуже часто писані гарним, розповідним стилем. Це не лиш спис дат і подій та причин і наслідків, але цікаві й гарні оповідання про ті події. Що вигадливіший був літописець, то краще він розповідав. Та не треба думати, що він вигадував якісь події. Ні, він тільки так вигадливо, цікаво оповідав, що літопис нераз читалося, як якийсь оповідання. Це залежало від його письменницького хисту. Хто мав його більше, розказував краще, цікавіше, хто ж мав менше, той писав як умів. Тимто й маємо літописи більшої й меншої літературної вартости.

Ми зупинимося тут над кількома такими літописами, що мають значнішу літературну вартість. Кажемо „над кількома”, бо таких літописів була тьма-тьменна. Звідки вони взялися? Та от війни Хмельницького з Польщею зродили їх. Це були дуже часто звичайні спомини, але писані на зразок давніх літописів, за роками, тимто й прийняли назву літописів. От у передмові до одного, т. зв. „Густинського літопису” читаємо про причину появи так багато тих споминів-літописів:

„Вроджене вже якийсь привязання й любов до своєї батьківщини кожній людині: ця любов потягає кожного до себе не інакше, як магнет залізо; висловив це ясно відомий грецький поет Гомер у своїм тексті, що, не дбаючи про ніщо, бажав бачити навіть дим своєї батьківщини, коли внаслідок полону був віддалений від своєї рідні

й не міг уже вернутися. Так і ці автори цієї української хроніки, хоч були смертними людьми га знали певно, що мусять умерти, одначе з вродженої любови до своєї батьківщини бажали того, щоб і по їх сконі не було минуле скрите для грядучого покоління, а саме для українського народу, тому описали це минуле та світові ясно висловили”...

... Коли б не описано й не подано світові, зараз усе сходило б у землю з тілом без вісти, й люди, наче в темноті, не знали б, що діялося в минулих віках”.

І справді, так тільки й треба собі пояснювати, чому люди взагалі пишуть історію, чому народи так пильно бережуть своєї сторії, чому наші вороги фальшують нашу історію, або й присвоюють собі, чому навчання рідної історії має таке велике значіння та чому кожний свідомий громадянин повинен і має знати історію рідного народу, рідного краю й рідної культури.

Та ми залишимо на боці цілу оту масу більших і менших літописів, чи споминів, бо їх же стільки, що й не перечислиш, але займемося кількома щонайвизначнішими,

Серед таких, що власне мають і немале літературне значіння стоїть літопис Самовидця. Правдивого прізвища цього автора не знаємо. Мав він бути військовий канцелярист, що знав багато військових справ і тайн. Був сучасником а то й очевидцем подій, які розповів у своїм літописі, особливо в другій частині. Літопис довів до 1702 року. Гарними прикметами лі-

топису є мова дуже близька до народньої, простий стиль, зрозумілий а навіть трохи поетичний виклад та й цікава, наче літературна розповідь. Читаючи літопис здається, що це не літопис-історія, але гарні оповідання про події підчас українсько-польських війн за Хмельницького. На основі оповідання про „чорну раду” в цім літописі, написав П. Куліш свою історичну повість п. н.: „Чорна рада”. Літопис Самовидця був дуже популярний у своєму часі, а доказом є багато відписів, що кружляли між народом. Цим літописом послуговувався також інший козацький літописець Григорій Грабянка, що написав „Історію дуже великої й найбільше кривавої, від початку поляків небувалої війни запорозького гетьмана Богдана Хмельницького з поляками”.. Та літературна вартість цього літопису невелика, бо цей автор силкується писати т. зв. високим стилем та й до того староцерковною мовою. Але в літописі Грабянки є щось інше цінне й цікаве. Він дає нам гарний образ гетьмана Хмельницького, чого не находимо в інших літописах, бодай так докладно. От як він описує гетьмана:

„Муж дійсно гідний гетьманського імени, дуже смілий у небезпеках, і ще краще давав собі раду в лихій годині й жадні труди не могли його знесилити на тілі, ні жадні противності не могли побідити його добродушности. Він однако переносив і холод, спеку, їжі й напитку вживав не для непотрібної розкоші, але скільки вистарчило

його природі. Сон не мав влади над ним ні вночі ні вдень; а якщо мав коли вільний час від справ і військової вправи, тоді мало відпочивав і спав не на дорогоцінній ліжку, але на постелі приличній воякові. Коли ж і спав, не турбувався знову, щоб вибрати собі якесь самотнє місце, але засипляв тихо серед немалого гамору козаків, зовсім на це не зважаючи. Одіж нічим не різнилася від інших. Багато бачимо його нераз, як він спочивав між чатами, накритий військовим плащем. Перший ішов до бою, останній виходив по його скінченні. Коли ж узяти ці й їм подібні чесноти його під розвагу, чи дивне, що він зробився переможцем і пострахом для ляхів?...

Грабянка довів свій літопис до вибору Скоропадського гетьманом, тобто до 1710 року.

На основі оповідання цього літопису про битву під Хотиним, написав Йосип Маковей свою повість „Ярошенко”.

Мовою близькою до народньої писав літописи-спомини найвизначніший літописець-історик Хмельниччини Самі йло Величко, що якийсь час служив писарем у генеральній військовій канцелярії гетьмана Мазепи. Його історичний твір „Сказаніє о войні козацкой с поляками через Зиновія Богдана Хмельницького” є найкращим джерелом до історії Хмельниччини. Автор користувався працями інших авторів, своїх і чужих, користувався урядовими документами та власними спогадами й записками знайомих сучасників. Та це має значіння для істориків. Для нас

же важний його твір з іншого боку, а власне, з літературного, бо Величко писав свій твір не так от, щоб подати тільки події й дати, але й пильнував прикрасити його гарною розповіддю й поетичним стилем. І справді. Поетичні картини, які находимо в творі Величка як нпр. напад татар на Січ і похід козаків на Крим, захоплюють нас своєю виразністю й живістю. Це не є звичайний собі опис подій, але прегарний поетичний малюнок такої чи іншої події. Так змальовувати може тільки поет або письменник. Стиль і мова Величка також поетичні й повні гарних порівнянь і інших поетичних зворотів. Нерідко подає автор і гарний опис природи, нпр. заходу сонця, який підносить літературну вартість твору.

Не можемо поминути також і авторових поглядів на події й особи, про які пише. Це дуже важна справа, бо Величків твір, так само зрештою, як твори інших літописців, ходив між народом. Нам важно знати, які він погляди сіяв між народом, яку роль відіграв серед народу і як впливав або міг впливати на тих істориків, що користувалися ним. А треба знати, що між нашими предками, чи то з княжої, чи з козацької доби, були погляди, що аніяк не сприяли розвиткові соборницько-державницької думки. Інші були такі, що не мали ясного погляду на суспільні справи, або т. зв. соціяльні, які серед нашого народу відігравали немале значення. От нпр. Величків попередник Грабянка не вмів

оцінити простого народу, т. зв. черні, тому все обстоював шляхту чи козацьку старшину. А такі погляди, що вирізняють серед народу якусь одну таку чи іншу вибрану клясу є шкідливі, бо не ведуть до національного зєдинення, тільки до розєднання. Та про Величка можемо сказати, що він завжди мав на оці добро всього українського народу та й цілості української держави. Хмельницького називає він другим Мойсеєм, що визволив Україну з тяжкого польського ярма. Козаків уважає правними оборонцями України. Він не виявляє особливої симпатії до якоїсь одної суспільної кляси, як згаданий уже Грабянка, але однаково цінить усі верстви, бо вони творять український нарід.

Як зразок Величкової поетичної мови наведемо уривок промови, яку ніби виголосив Самійло Зорка над могилою Богдана Хмельницького.

„Ласкаві пани полковники та вся старшино з усім товариством запорозького війська та вся Українська Річпосполита!

„Умер наші лицарський полководець, лишивши по собі безсмертну славу... Умер той, кому правиця Всемогутнього подавала скрізь швидку поміч, коли він із вами праведно ополчувався за вольності й давні права на наших ворогів польських савроматів. Умер той, від чиїх гарматніх і рушничних громів тряслася не тільки Сарматія давніх вандалів і береги рухливого Чорного моря з їх кріпостями й замками, але й дрижали са-

мі-стіни Царгороду, окурені димом козацьких рушниць. Умер той, чіими зусиллями оживлені, може раз на завжди, давні українські права й вольності. Не час мені малювати й вичисляти заслуг і лицарських діл, якими ви славно зазначили себе з цим полководцем, Богом вам даним, гетьманом Хмельницьким, успішно й хоробро борячися за давні права і свободу, потоптані й висміяні поляками; це йшли ви слідами давніх стародавніх помічників Олександра Великого Македонського, своїх предків словян... Хай говорять про вашу лицарську хоробрість поля й долини, вертепи й гори, замки й гарматні пащі; хай сповістять з якою хоробрістю й геройською відвагою стояли ви за свої вольності проти nepřиятелів...

До тебе звертаю я марне слово, наш улюблений полководче, гетьмане всього славного запорозького війська та всієї козацько-руської України. До тебе промовляю... промов і охорони нас, щоб нас не побідили й не погубили наші вороги... випроси, щоб Всемогутній дав нам по твоїм відході щасливе життя та зберіг нашу батьківщину від ворогів у цілості й мирі. А ми мешканці землі, складаємо від себе обіцянку, що молитимемо Всевишнього, щоб разом із своїми вибранцями зробив тебе учасником безмежного щастя.

Такої промови не посоромився б і нині хочби й який письменник.

Дуже велику ролю відіграв в літературі і в історичній науці і в політичній думці та взагалі в зрості української національної свідомости важний історичний твір, ще важніший як твір Велич-

ка, т. зв. „Історія Русів”, що в сотнях рукописних відписів ходила по всій Україні. Хто це такі руси? Автор виразно зазначив. Це українці а їх земля — це окремий незалежний край, що жив своїм вповні незалежним життям, хоч і підпадав під литовську, польську, чи царську владу.

Національна свідомість автора цієї історії проявляється скрізь у цілому творі. Він обстоює окремішність українського народу від польського народу та й московського, обороняє всюди державність і незалежність українських земель та підкреслює ідею боротьби українського народу за волю. Йому вже замало самої тільки політичної волі; він усюди підкреслює ще й соціальну незалежність українського народу, тому й ганьбить, де може, своїх та чужих панів чи шляхтичів або козацьких старшин, словом, ударяє по тій вищій класі за те, що своїм лакімством на багатства та своєю зрадливістю довела рідний край до руїни.

А як розумів автор обов'язок кожного українця супроти своєї батьківщини, хай послужить така промова, яку ніби виголосив Хмельницький до реєстрових козаків, які служили у польського короля:

„Подумайте, браття та приятелі, подумайте та й розважте, проти кого ви узброїлися й за кого хочете вести з нами бій та й кров свою й нашу надурно проливати? Я й товариство, що оточує мене, ваші єдинокровні та єдиновірні брати; наші інтереси й користі однакові з вашими користями й потребами. Ми підняли зброю не для

якоїсь користі, а в обороні нашої батьківщини, нашого життя й наших дітей, а так само й ваших. Всі народи, що живуть у всесвіті завжди боронили й боронитимуть свого існування свободи та власності, а навіть такі створіння, які плазують по землі, як звірі, худоба та птиці боронять свої гнізда та своїх дітей до останніх сил... Як же нам, браття, волочити тяжкі кайдани неволі в дрімоті і соромнім невірництві, до того ще на власній своїй землі? Поляки, що узброїли вас на нас, це спільні й непримиренні наші вороги; вони вже все забрали в нас: честь, права, власність і саму свободу розмови й нашого віроісповідання; лишається при нас одно життя, але й воно без надії та для нас самих нестерпне... Заслуги наші й наших предків, висвідчені полякам... відомі всій Європі й Азії; та й самі поляки доказують це своїми хроніками. Але за нашу кров, яку ми пролили за них, і за те, що на побоєвищах упали тисячі й тьма-тьмуца наших вояків, винагороджують нас поляки одною погордою насиллям і деспотизмом усяких родів. І коли ви, наші брати та приятелі, не бачите свого пониження з боку поляків і не чуєте згідних титулів, які вони вам надавали, цебто титулів хлопа та схизматика, то згадайте бодай недавні жертви ваших предків і вашої братії, виданих хитрощами та зрадою й замучених поляками нечуваним варварським способом... й ці мученики, що невинно потерпіли, кличуть до вас із своїх гробів, вимагаючи помсти за їх кров і закликають вас до оборони самих себе та своєї батьківщини”.

Але є ще щось важне й цікаве в цій „Історії Русів”, чого ми не бачили ще досі. Автор зазначає своє й українського наро-

ду становище до царя. Автор пригадує, що український народ приєднався до царя з своєї доброї волі, а не завойований. Але цар зломив умови й позбавив український народ рештки волі.

Та яку він має тепер вільність і свободу? Дійсно, жадної, а одну злобну химеру. Щорічні їх труди, та все придбане їх потом, відбирають у них воєводи й комісарі; суд же й розправа в їх руках. І що застається для нещасливого народу? Одна бідність, смуток і стогін! Ви зо своїми старшинами збагачені в Москві тільки жінками, але й то за їх віно платить народ; і ти дуже подібний до того пастуха, що тримає корови за роги, а інші доять її.¹⁾ Коли вже нема в тебе своєї сили й відваги, можна її пошукати десь ізбоку, а коли нема в християнстві правди, можна поспробувати її в іновірців. А це дуже справедлива річ, що коли людина топиться, то хапає й за бритву; і це є неминучою потребою. Я готов усе віддати на користь народу, навіть і саме своє життя; але нестерпна мені думка щоб лишити те життя в тяжкій неволі. Тоді коли б і чорт помагав людям в їх скрайній потребі, то не можна цим гордувати...”

В Історії Русов багато є таких місць, де автор виступає проти царя, висловлює свої думки про царя й показує царську господарку в Україні, тяжкі надуживання царських урядників, яких цар напхав повно в Україну та дає дуже досадну характеристику москалів, щось у роді такої:

„Всі ранги й народ майже неграмотні та багатьома різними вірами і дивними молитвами подібні до поганства, а дикістю перевищують дикунів; не зважаючи на темноту й грубіянство відзначаються вони зарозумілістю”.

Значіння і вплив „Історії Русів” в Україні був дуже великий. Вона причинилася до того, що багато людей, прочитавши її,

Григорій Полетика.

прозріло. Вона пробудила в багатьох національну свідомість, багатьом отворила очі на роль царя в Україні, багатьом допомогла устійнити, викристалізувати світогляд, відкрила очі й показала які обов'язки має перед собою кожний свідомий українець, до чого має змагати, що має бути його життєвою метою і т. п. Словом, „Історія Русів” була великою вихов-

ницею українського народу довгий час. Зокрема велику залежність від неї бачимо й у інших тогочасних істориків, а також і поетів: „Історію Русів” читав і Шевченко, що власне під її впливом виробляв собі перші погляди на довкільний український і московський світ. Її впливу зазнали ще й інші письменники — Гребінка й Руданський а з чужих Рилеев.

Літературна вартість „Історії” теж незвичайна. Що автор був талановитий письменник, це доказують просто чудові сцени боїв, особливо з часів Хмельницького, дуже різкі описи польського гнету, сцени кар Остриниці й товаришів і б. ін. Та й не тільки це, автор узагалі пише цікаво, й поетично, зрештою кілька уривків, які ми навели самі про себе говорять. Автором „Історії Русів” був Григорій Полетика.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА.

Отак ми зближаємося помалу до нової доби в українськiм письменстві. „Історія Русів” була одним із передвісників тієї доби. Вона немов пророкувала про недалеке пробудження України та про віднову української літератури. Та Котляревського попередив іще Григорій Сковорода, про якого й хочемо сказати кілька слів. Сковорода відомий більше, як український філософ, але він був і письменник. Правда, за його життя ніодин твір його не був видру-

кований, але це не заваджало його творам розходитись між народом у рукописах. Так, його твори були дуже почитні, популярні. Бували випадки, що його прихильники повідомляли через газети, що читатимуться Сковородині твори та заохочували слухати. Сковородині твори щоправда не мають особливої літературної вар-

Григорій Сковорода.

тости, вони з літературного боку досить плохенькі, але вони мають іншу вартість. Сковорода належав до тих людей, що його вчинки, діла були завжди згідні із його словами. Він сам поступав у своєму життю так, як учив інших, отже давав живий приклад, як треба жити. Може нам не поми й наукою, але в свій час Сковорода мав дуже велику повагу й вплив на своїх сучасників. А вчив Сковорода між іншими любити рідний край. Це власне й

найважніше в його творах і в усій його дорозі сьогодні з деякими його поглядальності, бо він дуже багато причинився до національного освідомлення українського народу, та підготовив його відродження. Даючи приклад своїм життям, Сковорода спонукав освічених людей зійти до людей, до народу, до того нещасного, битого життям і темного мужика та й витягнути його з тієї безодні нужденного животіння. Він обстоював думку, що народові треба освіти й науки, бо без того він не буде правдивим народом. Наука, казав він, має переходити на весь нарід, позинна вийти в нарід і поселитися в душі всіх тих, що мають право сказати: і я теж людина. Цю ідею Сковорода здійснював передусім самий, тим, що ходив поміж народ і навчав, а також заохочував інших це робити.

Сковорода був син простого козака. Походив з Полтавщини. Вчився в Київській Академії. Хотівши пізнати світ, Сковорода виправився в подорож по Європі. Мандрував пішки і зійшов Польщу, Угорщину, Німеччину й Італію. Як вернувся в Україну, був уже високо освіченою людиною. Його закликали до різних шкіл на вчителя, але він не міг ніде довше загріти місяця. Врешті пустився в мандрівку по Україні й проповідував свої думки. Вчив любити правду, добро, освіту і рідну землю й нарід. Помер 1794 р.

ЗМІСТ:

	Стор:
Передмова . . . . . ,	3
1. Що таке література	7
2. Значіння письменства для народу	9
3. Перекладне письменство	14
Ходження Богородиці по муках	20
4. Оригінальне письменство	24
Похвала князеві Володимирові	27
5. Життя святих або „Гагіографія”	33
Святе світло на Божім гробі	36
6. Літописи . . . . . , , , ,	38
7. Слово о полку Ігоревім	46
8. Погляд на цілість	52
9. Занепад українського письменства	56
10. Перше відродження українського пись- менства	60
11. Полемічне письменство	70
12. Давні вірші . . . . . , , ,	79
13. Релігійна драма . . . . . ,	88
14. Шкільна драма в Україні	93

15.	Інтермедії . . . . . , , ,	104
16.	Вертепна драма	107
17.	Історичні пісні й думки	109
18.	Козацькі літописи	119
	Григорій Сковорода	131

•

